

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Πτυχιακή Διατριβή

Η Ανάδειξη της Ελληνικής Βιομηχανικής Κληρονομιάς και ο Ρόλος της Επικοινωνίας στην Ανάπτυξη του Βιομηχανικού Τουρισμού. Η Περίπτωση του Βιομηχανικού Ερειπιώνα Ερμούπολης.

Τατιάνα - Αρχοντία Κάρκα

**Επιβλέπων Καθηγητής
Γεώργιος Παπαϊωάννου**

Ιούνιος 2019

Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου

Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών επιστημών

Πολιτιστική Πολιτική και Ανάπτυξη

Πτυχιακή Διατριβή

Η Ανάδειξη της Ελληνικής Βιομηχανικής Κληρονομιάς και ο Ρόλος της Επικοινωνίας στην Ανάπτυξη του Βιομηχανικού Τουρισμού. Η Περίπτωση του Βιομηχανικού Ερειπίωνα Ερμούπολης.

Τατιάνα – Αρχοντία Κάρκα

**Επιβλέπων Καθηγητής
Γεώργιος Παπαϊωάννου**

Η παρούσα πτυχιακή εργασία υποβλήθηκε προς μερική εκπλήρωση των απαιτήσεων για απόκτηση πτυχιακού τίτλου σπουδών στην Τατιάνα – Αρχοντία Κάρκα από τη Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών του Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου.

Ιούνιος 2019

Περίληψη

Η βιομηχανική κληρονομιά αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της πολιτιστικής κληρονομιάς και πρωταρχικό στοιχείο για τη βιώσιμη ανάπτυξη μιας κοινωνίας. Για τη διατήρηση και προστασία της συστήθηκε στη Μεγάλη Βρετανία η Διεθνής Επιτροπή Για το Διάλογο Για τη Βιομηχανική Κληρονομιά (TICCIH) και υπογράφηκε η Χάρτα του Nizhny Tagil.

Η έννοια της βιομηχανικής κληρονομιάς εμφανίστηκε τον 20^ο αιώνα όταν οι επιστήμονες συνειδητοποίησαν ότι τα παλαιά βιομηχανικά κατάλοιπα αποτελούν υλικές μαρτυρίες ενώ το ενδιαφέρον για αυτή ξεκίνησε από την Αγγλία τις παραμονές του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Η Ελλάδα είναι μια χώρα που αν και δεν βίωσε τη βιομηχανική επανάσταση άλλων χωρών της Ευρώπης, εντούτοις διαθέτει μια πλούσια βιομηχανική κληρονομιά με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και αξίες που δυστυχώς παραμένει ακόμα και σήμερα άγνωστη στους Έλληνες ή μη αποδεκτή ως στοιχείο της ταυτότητάς τους. Η ελληνική βιομηχανία έκανε τα πρώτα της βήματα το β' μισό του 19^{ου} αιώνα όταν εμφανίστηκαν τα πρώτα εργοστάσια κλωστοϋφαντουργίας.

Η επιστήμη της βιομηχανικής αρχαιολογίας που προέκυψε από την ανάγκη μελέτης, αποτύπωσης και διάσωσης της βιομηχανικής κληρονομιάς, εμφανίστηκε στα τέλη του 50' αρχές του 60' σε Ευρώπη και ΗΠΑ και συνδέθηκε με τη συλλογική μνήμη και την προφορική μαρτυρία. Στην Ελλάδα εμφανίζεται τη δεκαετία του 80' ως μια προσπάθεια καταγραφής και διάσωσης της βιομηχανικής κληρονομιάς.

Στις αρχές της δεκαετίας του 90' οι αλλαγές στη ζήτηση από πλευράς τουριστών, μαζί με άλλους παράγοντες, οδήγησαν σε μια τμηματοποίηση της αγοράς με αποτέλεσμα τη δημιουργία εναλλακτικών μορφών τουρισμού. Ο βιομηχανικός τουρισμός πρωτοεμφανίστηκε στη Βορειοδυτική Ευρώπη ως αποτέλεσμα της Βιομηχανικής Επανάστασης και της ανάγκης των νέων για περισσότερη γνώση. Στην Ελλάδα για μια ακόμη φορά παραμένει κάτι το άγνωστο εξαιτίας κυρίως της έλλειψης υποδομών αλλά και του γεωγραφικού ανάγλυφου της χώρας.

Ο βιομηχανικός τουρισμός συμβάλλει στην τοπική ανάπτυξη σε κοινωνικό/περιβαλλοντικό και οικονομικό επίπεδο. Με μια σωστή διαχείριση μπορεί να οδηγήσει σε βιώσιμη ανάπτυξη ενός τόπου.

Για την προώθηση του βιομηχανικού τουρισμού σημαντικό ρόλο παίζει η πολιτιστική επικοινωνία και οι στρατηγικές πολιτιστικού marketing που θα εφαρμοστούν προκειμένου μια περιοχή με βιομηχανική κληρονομιά να γίνει πόλος έλξης.

Η περίπτωση της Ερμούπολης είναι ιδιαίτερη όχι μόνο γιατί διαθέτει πλούσια πολιτιστική κληρονομιά και παράδοση, όπως ολόκληρο το νησί της Σύρου άλλωστε, αλλά και σπουδαία βιομηχανική κληρονομιά. Στο νησί εφαρμόστηκε ένα επιτυχημένο project από μια επιστημονική ομάδα που αφορούσε την ανάπλαση του Ερειπιώνα (Εικόνες 1,2) και άλλων βιομηχανικών κτιρίων της πόλης, την επανάχρηση, την ένταξη τους στο σύγχρονο αστικό ιστό και την ψηφιακή καταγραφή τους. Επίσης εφαρμόστηκε μια πολυεπίπεδη επικοινωνιακή πολιτική που είχε ως αποτέλεσμα το νησί να γίνει ακόμα πιο γνωστό για τη σύγχρονη ιστορία του και να προσεγγίσει εναλλακτικούς τουρίστες.

Από την έρευνα κοινού και τη συνέντευξη με την κυρία Μαυροειδή, επιβεβαιώθηκε το γεγονός ότι οι Έλληνες δεν γνωρίζουν τις έννοιες βιομηχανική κληρονομιά, βιομηχανική αρχαιολογία και βιομηχανικός τουρισμός και επίσης προέκυψε ότι τόσο το ενήλικο κοινό όσο και οι μαθητές θα επισκέπτονταν ένα βιομηχανικό μνημείο ύστερα από πρόταση φίλου/γνωστού.

Οι παραπάνω διαπιστώσεις οδηγούν στο συμπέρασμα πως θα πρέπει να γίνουν συντονισμένες δράσεις από πλευράς κράτους και φορέων για την καλύτερη προβολή της ελληνικής βιομηχανικής κληρονομιάς.

Summary

The industrial heritage is an inseparable part of the cultural heritage and a primary element of a society's sustainable development. For its maintenance and protection the International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage (TICCIH) was founded in Great Britain and the Map of Nizhny Tagil was signed.

The concept of industrial heritage appeared in the 20th century when scientists realised that the old industrial residues are material testimonies and the interest in it began in England on the eve of World War 2.

Although Greece was never a country with heavy industry neither experienced the Western Countries' industrial revolution, however has a flourish industrial heritage with specific characteristics and values. Unfortunately though, the concept of greek industrial heritage is still unknown or not accepted as a basic element of the Greeks' identity. Greek industry made its first steps in the 2nd half of 19th century starting from the textile industry.

The science of industrial archaeology that emerged from the need of study, recording and rescue of industrial heritage, appeared in late 50's and early 60's in Europe and the U.S.A and is associated with collective memory and oral testimonies.

In Greece the science of industrial archaeology appears in the 80's as an attempt of chronicling and saving industrial residues.

At the beginning of the 90's changes in demand on the tourists' part along with other factors, led to a market segmentation resulting in the creation of alternative types of tourism. The industrial tourism first appeared in Northwestern Europe as a result of the Industrial Revolution and the youth's need for more knowledge. For the Greeks is still and again something unknown due to the lack of infrastructures and the country's landscape which hinders the visitors' access.

The industrial tourism contributes in local development in a social/environmental level and at an economical level and with a consensus management it can lead to a sustainable development. The cultural communication and strategic cultural marketing also play an important role in a region's with industrial heritage transformation into an attractant.

For the promotion of industrial tourism the science of cultural communication and the cultural marketing play an important role in order a region with cultural heritage to become a tourist attract.

The case of Ermoupolis is special not only because it has a rich cultural heritage and tradition, just as the whole island of Syros has, but it also has a great industrial heritage. On the island a group of scientists implemented a successful project of regeneration, reuse, integration into the urban fabric and digital recording of the Eririon's building and other industrial buildings of the city. Furthermore, a multi – level communication policy was applied and as a result, the island became even more famous for its contemporary history and was able to attract alternative tourists.

The interview with Ms Mavroeidi and the gallop proved that Greeks aren't aware of the terms industrial heritage, industrial archaeology and industrial tourism and that the majority of them, including the students, would visit an industrial monument if a friend would suggested it.

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον κύριο Γεώργιο Παπαϊωάννου επίκουρο καθηγητή του τμήματος Αρχειονομίας, Βιβλιοθηκονομίας και Μουσειολογίας του Ιόνιου Πανεπιστημίου, διότι δέχθηκε να αναλάβει το θέμα που πρότεινα για την μεταπτυχιακή διατριβή μου αλλά και για τις πολύτιμες συμβουλές και κατευθύνσεις κατά τη διάρκεια εκπόνησής της. Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω βαθύτατα την κυρία Μαρία Μαυροειδή Ιστορικό – Βιομηχανική Αρχαιολόγο, Τομέαρχη Αρχείων και Βιομηχανικής Κληρονομιάς του Ιστορικού Αρχείου της ΔΕΗ, για την συνέντευξη που μου παρέθεσε συμπληρώνοντας με την εμπειρία της τα όσα αναφέρονται στη βιβλιογραφία.

Επιπρόσθετα, ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στην ομάδα βιομηχανικής αρχαιολογίας ΒΙ.ΔΑ για τη βοήθεια τους ως προς την ανεύρεση σπάνιων πηγών και πληροφοριών για τα κατάλοιπα της βιομηχανικής κληρονομιάς στην Ελλάδα και τον κύριο Ιωάννη Βιολέντη για την βοήθεια του όσο αφορά την έρευνα κοινού.

Τέλος, οφείλω να ευχαριστήσω την οικογένειά μου για τη συνεχή υποστήριξη που μου πρόσφερε καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου.

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	σελ. iv
Summary.....	σελ. vii
Ευχαριστίες.....	σελ. x
Περιεχόμενα.....	σελ. xi
1. Εισαγωγή.....	σελ. 5
2. Οι Απαρχές της Βιομηχανικής Κληρονομιάς και το Ενδιαφέρον για Αυτή.....	σελ. 8
3. Η Πορεία της Βιομηχανίας στην Ελλάδα.....	σελ. 13
4. Τα Χαρακτηριστικά της Βιομηχανικής Κληρονομιάς σε Εθνικό και Διεθνές Επίπεδο.....	σελ. 17
4.1. Τι Είναι και τι Περιλαμβάνει η Βιομηχανική Κληρονομιά.....	σελ. 17
4.2. Πώς Προστατεύεται.....	σελ. 19
4.3. Ποια η Σχέση της με την Πολιτιστική Πολιτική.....	σελ. 27

4.4. Βιομηχανική Κληρονομιά και Βιομηχανική Αρχαιολογία.....σελ. 29	σελ. 29
4.5. Η Σύνδεση της Βιομηχανικής Αρχαιολογίας με την Προφορική Μαρτυρία και τη Συλλογική Μνήμη.....σελ. 34	σελ. 34
5. Συζήτηση.....σελ. 38	σελ. 38
6. Οι Αξίες της Βιομηχανικής Κληρονομιάς.....σελ. 40	σελ. 40
7. Η Διαχείριση της Βιομηχανικής Κληρονομιάς/Βιομηχανικού Τουρισμού με Στόχο τη Βιώσιμη Ανάπτυξη.....σελ. 42	σελ. 42
8. Η Ανάδειξη της Βιομηχανικής Κληρονομιάς.....σελ. 45	σελ. 45
9. Βιομηχανικός – Εναλλακτικός τουρισμός.....σελ. 47	σελ. 47
9.1. Ο Σύγχρονος Βιομηχανικός Τουρισμός.....σελ. 49	σελ. 49
9.2. Ο Βιομηχανικός Τουρισμός στην Ελλάδα.....σελ. 51	σελ. 51
9.3 Βιομηχανικός Τουρισμός και Τοπική Ανάπτυξη.....σελ. 53	σελ. 53
9.4. Ο Ρόλος της Πολιτιστικής Επικοινωνίας στην Προώθηση Ενός Πολιτιστικού Προορισμού.....σελ. 54	σελ. 54
10. . Η Βιομηχανική Δραστηριότητα στην Ερμούπολη.....σελ. 56	σελ. 56

10.1. Το Κέντρο Τεχνικού Πολιτισμού – Βιομηχανικό Μουσείο Ερμούπολης και το Έργο του/Συνέντευξη με την κα. Μαυροειδή.....σελ. 58	
11. Συζήτηση.....σελ. 71	
12. Έρευνα Κοινού.....σελ. 73	
12.1. Συζήτηση για τη Συνέντευξη και τα Αποτελέσματα της Έρευνας Κοινού.....σελ. 84	
13. Επίλογος.....σελ. 86	
Παράρτημα Α. Προφορική Μαρτυρία.....σελ. 89	
Παράρτημα Β. Εικόνες.....σελ. 94	
Παράρτημα Γ. Κατάλογος Συντομογραφιών.....σελ. 102	
Παράρτημα Δ. Λέξεις Κλειδιά.....σελ. 104	
Βιβλιογραφία.....σελ. 105	

Κεφάλαιο 1

Εισαγωγή

Η βιομηχανική κληρονομιά της Ελλάδας είναι πολλή πλούσια και περιλαμβάνει μια μεγάλη γκάμα βιομηχανικών – τεχνικών μνημείων όπως εργοστάσια, ορυχεία, αποθήκες, αλευρόμυλους, φράγματα κλπ. Κάποια από αυτά έχουν επαναχρησιμοποιηθεί σήμερα διατηρώντας ή όχι την αρχική τους χρήση, πολλά που βρίσκονται είτε σε επαρχίες είτε σε αστικά κέντρα είναι εγκαταλελειμμένα και ακόμη περισσότερα έχουν καταστραφεί χωρίς καν να έχει γίνει καταγραφή.

Στόχος της έρευνας είναι να απαντήσει κατ' αρχάς σε πέντε βασικά ερωτήματα που είναι: τι εννοούμε με τον όρο βιομηχανική κληρονομιά, αν η Ελλάδα διαθέτει βιομηχανική κληρονομιά και αν ναι ποια τα χαρακτηριστικά της σήμερα, πως αυτά προβάλλονται και αξιοποιούνται τουριστικά μέσω του βιομηχανικού τουρισμού και στη συνέχεια πως όλα τα παραπάνω ζητήματα απηχούν στην περίπτωση του Ερειπιώνα της Ερμούπολης.

Για την απάντηση των τεσσάρων πρώτων ερωτημάτων μελετήθηκε ελληνική και ξενόγλωσση βιβλιογραφία και έγιναν κριτικές παρατηρήσεις και επισημάνσεις πάνω στο υλικό που συγκεντρώθηκε.

Για το κομμάτι της Σύρου η περιγραφική κριτική προσέγγιση συμπληρώθηκε από μια συνέντευξη με την κυρία Μαυροειδή, βιομηχανική αρχαιολόγο. Επιπλέον έγινε έρευνα κοινού προκειμένου να μαζί με τη συνέντευξη και το θεωρητικό μέρος να υπάρξει μια σφαιρική απόδοση του θέματος.

Η εργασία χωρίζεται νοηματικά σε τέσσερις ενότητες. Η πρώτη αφορά τη βιομηχανική κληρονομιά, η δεύτερη το βιομηχανικό τουρισμό, η τρίτη τη βιομηχανική δραστηριότητα στην Ερμούπολη και η τέταρτη την έρευνα κοινού.

Τα κεφάλαια 2 και 3 είναι εισαγωγικά και αναφέρονται στις απαρχές της βιομηχανικής κληρονομιάς, το πως ξεκίνησε το ενδιαφέρον για αυτή αλλά και ποια η πορεία της στην Ελλάδα. Το κεφάλαιο 4 με τα υποκεφάλαια 4.1 – 4.5 φορά τα χαρακτηριστικά της βιομηχανικής κληρονομιάς και τα χαρακτηριστικά τους.

Στο κεφάλαιο 6 αναφέρονται οι αξίες της βιομηχανικής κληρονομιάς και στο κεφάλαιο 7 αναλύονται οι τρόποι με τους οποίους η διαχείριση της βιομηχανικής κληρονομιάς/βιομηχανικού τουρισμού μπορεί να οδηγήσει στη βιώσιμη ανάπτυξη. Το κεφάλαιο 8 αναλύει το πως μπορεί να αναδειχθεί η βιομηχανική κληρονομιά.

Το κεφάλαιο 9 περιγράφει τί είναι ο βιομηχανικός - εναλλακτικός τουρισμός και το κεφάλαιο 9.1 τι εννοούμε με τον όρο σύγχρονος βιομηχανικός τουρισμός. Στο κεφάλαιο 9.2 διερευνάται η ύπαρξη βιομηχανικού τουρισμού στην Ελλάδα.

Το κεφάλαιο 9.3 αναλύει τη σχέση του τουρισμού με την τοπική ανάπτυξη και το 9.4 το ρόλο της πολιτιστικής επικοινωνίας στην προώθηση ενός πολιτιστικού προορισμού.

Το κεφάλαιο 10 αναφέρεται στη βιομηχανική δραστηριότητα στην Ερμούπολη και το 10.1 στο ΚΕΤΕΠΟ και το έργο του. Σε αυτό το κεφάλαιο περιλαμβάνεται και η συνέντευξη με τη βιομηχανική αρχαιολόγο κα Μαυροειδή.

Το κεφάλαιο 12 περιλαμβάνει την έρευνα κοινού και τα αποτελέσματά της, προκειμένου να διαπιστωθούν οι γνώσεις των Ελλήνων για τη βιομηχανική κληρονομιά και ο λόγος που θα επισκέπτονταν ένα βιομηχανική μνημείο. Τέλος, στο κεφάλαιο 12.1 γίνεται ένας σχολιασμός της συνέντευξης και των αποτελεσμάτων που προέκυψαν από την έρευνα κοινού.

Λόγω περιορισμού λέξεων δεν αναφέρθηκε ο κατάλογος των βιομηχανικών καταλοίπων ανά την Ελλάδα. Επίσης έγινε αίτημα στο ΠΙΟΠ για να δοθούν τα στατιστικά στοιχεία που αφορούν τα ποσοστά επισκεψιμότητας στα μουσεία που βρίσκονται υπό την αιγίδα του, χωρίς δυστυχώς αποτέλεσμα παρά την αρχική θετική ανταπόκριση.

Κεφάλαιο 2

Οι Απαρχές της

Βιομηχανικής Κληρονομιάς

και το Ενδιαφέρον για Αυτή

Ο 18^{ος} αιώνας στην Ευρώπη χαρακτηρίζεται από την ανάπτυξη της βιομηχανίας. Παράγοντες όπως οι οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες της εποχής, η ανάγκη για μαζική παραγωγή προϊόντων, η χρήση νέων μεθόδων παραγωγής και ενέργειας αλλά και τα φτηνά εργατικά χέρια, είχαν ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη της βιομηχανικής οικονομίας.

Η αύξηση όμως του ποσοστού των εισαγωγών πρώτων υλών και των εξαγωγών των παραγόμενων προϊόντων που παρατηρήθηκε τον επόμενο αιώνα, έπειτα από επενδύσεις των ευρωπαϊκών χωρών σε έργα υποδομών όπως το σιδηροδρομικό και οδικό δίκτυο, τα λιμάνια και το δίκτυο ηλεκτρισμού, οδήγησε σε μια βιομηχανική αποκέντρωση.

Σταδιακά βιομηχανικές μονάδες αρχίζουν να εγκαθίστανται μακριά από τα μεγάλα αστικά κέντρα με σκοπό τον εκσυγχρονισμό τους μέσω νέων αυτοματοποιημένων μηχανημάτων και εγκαταστάσεων που κάλυπταν τις ανάγκες παραγωγής.

Ταυτόχρονα οι παραδοσιακές βιομηχανίες μη μπορώντας να ανταπεξέλθουν στις οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις οδηγούνται σε πτώχευση προκαλώντας παράλληλα την εγκατάλειψη των παλαιών κτιριακών εγκαταστάσεων και την υποβάθμιση περιοχών γύρω από αυτές.

Αυτά τα κατάλοιπα αυτών των παλαιών βιομηχανικών εγκαταστάσεων οδήγησαν τον 20^ο αιώνα στη συνειδητοποίηση από πλευράς επιστημόνων, ότι αποτελούν μια σειρά από υλικές μαρτυρίες που δείχνουν όχι μόνο την εξέλιξη της βιομηχανίας, αλλά και τον τρόπο/συνθήκες ζωής και την ιστορία μιας ευρύτερης περιοχής.

Οι παραπάνω ιστορικές, οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις οδήγησαν σταδιακά στη δημιουργία του όρου βιομηχανική κληρονομιά. Η βιομηχανική κληρονομιά σήμερα αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της πολιτισμικής κληρονομιάς και πρωταρχικό στοιχείο για τη βιώσιμη ανάπτυξη μιας κοινωνίας για αυτό και τα κράτη οφείλουν να την αναγνωρίζουν, να τη διατηρούν και να την προστατεύουν.

Με αφορμή τη προστασία και διατήρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς, συστάθηκε το 1973 στη Μεγάλη Βρετανία ο πρώτος επίσημος και διεθνώς αναγνωρισμένος φορέας για την προστασία της βιομηχανικής κληρονομιάς υπό τον τίτλο The International Committee for the Conservation of Industrial Heritage (TICCIH).

Βασικός σκοπός της επιτροπής ήταν και είναι «η προώθηση της διεθνούς συνεργασίας στη διατήρηση, συντήρηση, έρευνα, δημοσίευση, μελέτη, ερμηνεία και εκπαίδευση γύρω από τη βιομηχανική κληρονομιά. Το TICCIH συνεργάζεται άμεσα με το Διεθνές Συμβούλιο Μνημείων και Τοποθεσιών (ICOMOS) σε θέματα σχετικά με τη βιομηχανική κληρονομιά και τη βιομηχανική αρχαιολογία.

Το 2003 στο διεθνές συνέδριο του TICCIH που πραγματοποιείται στη Ρωσία, υπογράφεται η Χάρτα του Nizhny Tagil (Παρθένης 2011: 37-43, Μοίρα 2011: 37-43) μέσα από την οποία συστήθηκαν οι αξίες της βιομηχανικής κληρονομιάς.

Σύμφωνα με την Χάρτα ορίζεται και αναγνωρίζεται επίσημα η έννοια της βιομηχανικής κληρονομιάς ως «τα κατάλοιπα του βιομηχανικού πολιτισμού που έχουν ιστορική, τεχνολογική, κοινωνική, αρχιτεκτονική ή επιστημονική αξία.

Αποτελούνται από κτίρια ή μηχανήματα, εργαστήρια, εργοστάσια, χώρους φύλαξης και αποθήκευσης, τόπους όπου παράγεται, μεταφέρεται και χρησιμοποιείται ενέργεια, μεταφορές με την υποδομή τους, αλλά και χώρους για κοινωνικές δραστηριότητες σχετικές με τη βιομηχανία, όπως η στέγαση, η θρησκευτική λατρεία και η εκπαίδευση.

Σε αντίθεση με τη Νότια Ευρώπη όπου η αναγνώριση και ανάδειξη της βιομηχανικής κληρονομιάς καθυστέρησε για θρησκευτικούς λόγους καθώς η Ιταλία, η Ισπανία και η Γαλλία δεν εκτιμούσαν ιδιαίτερα τον τεχνικό πολιτισμό επηρεασμένες από τον καθολικισμό, στην Αγγλία το ενδιαφέρον για τη βιομηχανική κληρονομιά ξεκίνησε τις παραμονές του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου.

Τότε διαφοροποιείται το ενδιαφέρον για τα αρχιτεκτονικά και τεχνολογικά κατάλοιπα του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα που μέχρι τότε αντιμετωπιζόνταν με μια συγκαταβατική στάση.

Η αλλαγή αυτής της στάσης θεωρήθηκε αποτέλεσμα του πρώιμου χαρακτήρα της αγγλικής βιομηχανικής επανάστασης, του ρόλου που αυτή έπαιξε στο σχηματισμό και τον μετασχηματισμό της κοινωνίας, των αστικών και αγροτικών τοπίων κατά τη διάρκεια των τελευταίων δυόμισι αιώνων και της έντασης της αποβιομηχάνισης που έπληξε τις βρετανικές νήσους πριν από κάθε άλλη εκβιομηχανισμένη χώρα.

Το ενδιαφέρον για το βιομηχανικό παρελθόν γίνεται ακόμα πιο έντονο στα τέλη της δεκαετίας του 50' και στις αρχές της δεκαετίας του 60' όταν εμφανίζεται η επιστήμη της βιομηχανικής αρχαιολογίας που γνωρίζει γρήγορη εξάπλωση σε Ευρώπη και ΗΠΑ.

Κεφάλαιο 3

Η Πορεία της Βιομηχανίας στην

Ελλάδα

Όπως επισημαίνει ο Γ. Πολύζος (Πολύζος 1998: 19) η Ελλάδα μπορεί να μην έζησε τη βιομηχανική επανάσταση με τον τρόπο που τη βίωσε η Κεντρική Ευρώπη, ούτε να έχει να επιδείξει τη βαριά βιομηχανία άλλων χωρών, έχει όμως διαγράψει τη δική της ιστορία.

Ο Μυλωνάς (Μυλωνάς 2014: <dmilonas.blogspot.com/2014/11/blog-post.html>) αναφέρει πως στην περίπτωση της Ελλάδας μιλάμε για μια βιομηχανική κοινωνία που υιοθέτησε μια μορφή οργάνωσης με κύριο όραμά της την εκβιομηχάνιση και την προσπάθεια ανάπτυξης πάνω σε κάποιο βιομηχανικό μοντέλο.

Παρόλο που οι πρώτες προσπάθειες εκβιομηχάνισης της παραγωγής υποστηρίχτηκαν από την κυβέρνηση, απέτυχαν και μέχρι το 1920 η οικονομία της Ελλάδας βασιζόταν στη γεωργία και το εμπόριο.

Η ελληνική βιομηχανία ουσιαστικά έκανε τα πρώτα της βήματα το β' μισό του 19^{ου} αιώνα με τις βιομηχανίες της πρώιμης αυτής φάσης να εντοπίζονται διάσπαρτες στον ελλαδικό χώρο σε περιοχές κοντά στη θάλασσα και τους τόπους παραγωγής πρώτων υλών.

Πιο σημαντική για τη χώρα είναι η βιομηχανία της κλωστοϋφαντουργίας που καλύπτει ένα μεγάλο ποσοστό ολόκληρης της βιομηχανικής της παραγωγής και ακολουθούν η βιομηχανία καπνού και τροφίμων, οι οικοδομικές βιομηχανίες, οι ναυπηγικές, η μεταλλουργία κ.α.

Η Λιβαδειά ήταν από τις πρώτες πόλεις που ανέπτυξαν βιομηχανική δραστηριότητα κατά το β' μισό του 19^{ου} αιώνα εξαιτίας της παραγωγής βαμβακιού από την Κωπαΐδα και της χρήσης υδάτινης ενέργειας για την επιτόπια επεξεργασία του. Το 1857 ιδρύθηκε το εργοστάσιο Γκαζιού στην Αθήνα που άρχισε να λειτουργεί πέντε χρόνια αργότερα και μέσα στο χώρο του δημιουργήθηκε μια ολόκληρη πολιτεία που αποτελούνταν από κουρείο, εστιατόριο, ιατρείο και συνεργεία.

Το 1862 δημιουργείται το πρώτο υδραυλικό εκκοκκιστήριο, το 1865 το πρώτο υδροκίνητο κλωστήριο, το 1876 η Γαλλική εταιρία ξεκινά την εκμετάλλευση των ορυχείων της Λαυρεωτικής και το 1893 εγκαινιάζεται η Διώρυγα της Κορίνθου.

Η μετάβαση από τον αγροτικό στον βιομηχανικό τομέα που συντελέστηκε στα μέσα του 19^{ου} αιώνα είχε ως αποτέλεσμα την αστική ανάπτυξη στην Ελλάδα. Σιγά σιγά η βιομηχανική δραστηριότητα συγκεντρώνεται κυρίως στον Πειραιά που από το 1900 αποτελεί την κατεξοχήν βιομηχανική πόλη της χώρας και ακολουθούν τον 20^ο αιώνα και άλλες πόλεις όπως η Πάτρα, η Ερμούπολη, ο Βόλος και η Θεσσαλονίκη.

Στην ανάπτυξη της βιομηχανίας συνέβαλαν η αύξηση του πληθυσμού λόγω προσάρτησης νέων εδαφών, η εισροή μεγάλου αριθμού προσφύγων και η ένταξη της χώρας στη διεθνή αγορά με την ανάπτυξη των ανταλλαγών.

Η σταφιδική κρίση οδήγησε στη μετανάστευση των αγροτών τόσο στο εσωτερικό όσο και εκτός χώρας προς αναζήτηση απασχόλησης ενώ η δημιουργία εργατικών σωματείων και οι απεργιακές κινητοποιήσεις εκ μέρους των εργατών στις βιομηχανίες ανέδειξαν μια νέα κοινωνική κατάσταση αυτή της μισθωτής εργασίας.

Στο τέλος του 19^{ου} αιώνα η βιομηχανία χαρακτηρίζεται από το μικρό-μεσαίο της μέγεθος, στηρίζεται σε πενιχρή υποδομή, αγοράζει εξοπλισμό από το εξωτερικό και περιορίζεται στην παραγωγή καταναλωτικών αγαθών πρώτης ανάγκης.

Κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου η έλευση των προσφύγων από τη Μ. Ασία επέτρεψε στους βιομηχάνους να μειώσουν τα ημερομίσθια ενώ ο υψηλός πληθωρισμός αλλοίωσε την πραγματική αξία των μισθών. Η διεθνής κρίση του 1929 σήμανε την παύση του εξωτερικού δανεισμού και την επιβολή αυστηρών μέτρων.

Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, οι παραγωγικές επενδύσεις στράφηκαν προς τη μεταλλουργία και τα ορυχεία όπου ο ρόλος του ξένου κεφαλαίου ήταν καθοριστικός και ενισχύθηκαν οι μικρές και μεσαίες μεταποιητικές μονάδες χωρίς τη στροφή του μεγάλου κεφαλαίου στη βαριά βιομηχανία.

Από τα μέσα της δεκαετίας του 50' αρχίζουν να εμφανίζονται τα πρώτα σημάδια κρίσης στον τομέα της βιομηχανικής παραγωγής της Ελλάδας που είχαν ως αποτέλεσμα ριζικές κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές.

Η κρίση έγινε ιδιαίτερα αισθητή στον Πειραιά ενώ η γενικότερη αποβιομηχάνιση της χώρας επέφερε τη διακοπή της λειτουργίας πολλών εργοστασίων και συνεπώς την εγκατάλειψη και ερήμωσή τους.

Κεφάλαιο 4

Τα Χαρακτηριστικά της Βιομηχανικής Κληρονομιάς σε Εθνικό και Διεθνές Επίπεδο

Η βιομηχανική κληρονομιά διαθέτει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και αξίες που απαντώνται τόσο στο εσωτερικό κάθε χώρας όσο και σε διεθνές επίπεδο που είναι τα εξής:

4.1. Τι Είναι και τι Περιλαμβάνει η Βιομηχανική Κληρονομιά

Η βιομηχανική κληρονομιά μπορεί να είναι:

- Η συναρμολόγηση παλαιότερων ή νεότερων καταλοίπων της βιομηχανίας με σκοπό την κατανόηση της λειτουργίας τους

- Η προστασία και η συντήρηση κτιρίων, περιοχών και μηχανημάτων λόγω του τεχνικού, ιστορικού και αισθητικού ενδιαφέροντός τους
- Η εξεύρεση νέων χρήσεων για τα εγκαταλελειμμένα αλλά σημαντικά στοιχεία του βιομηχανικού τοπίου
- Η αποκατάσταση και επαναλειτουργία αχρηστευμένων μηχανημάτων και εργασιακών διαδικασιών
- Η καταγραφή της τεχνογνωσίας, των ειδικοτήτων και της εμπειρίας των βιομηχανικών πληθυσμών
- Η χρησιμοποίηση των αποτελεσμάτων των παραπάνω δραστηριοτήτων προκειμένου να γίνει γνωστό το πως έζησαν και εργάστηκαν οι προηγούμενες γενιές

Στα βιομηχανικά – τεχνικά μνημεία περιλαμβάνονται τα εξής:

- Εργοστάσια ένδυσης, δομικών υλικών, χημικές βιομηχανίες, βαριές βιομηχανίες όπως υφαντουργεία, τυπογραφεία, καπνεργοστάσια, βαφεία, σιδηρουργεία
- Εργοστάσια γκαζιού, σταθμοί ηλεκτροπαραγωγής
- Αντλιοστάσια, υδραγωγεία, μηχανοστάσια
- Μηχανολογικός εξοπλισμός
- Ορυχεία, μεταλλεία, λατομεία
- Αποθήκες εμπορευμάτων, καπναποθήκες, σταφίδαποθήκες
- Σφαγεία, ελαιοτριβεία, παλιές δημοτικές αγορές
- Παραδοσιακοί αλευρόμυλοι, νερόμυλοι, ανεμόμυλοι
- Παραδοσιακά γεφύρια, κρήνες, φούρνοι, αλώνια

- Παραδοσιακά βαγόνια, μηχανές τραίνων
- Λιμενικές εγκαταστάσεις
- Παραδοσιακά σκάφη, καρνάγια, φάρροι
- Παραδοσιακά επαγγέλματα όπως μυλωνάς, πεταλωτής
- Φράγματα
- Παραδοσιακές μέθοδοι και τεχνικές παραγωγής
- Εργατικές κατοικίες
- Ο τρόπος ζωής και εργασίας του παρελθόντος

4.2. Πώς Προστατεύεται

Αν και η βιομηχανική κληρονομιά αποτελεί μέρος της ευρύτερης πολιτιστικής κληρονομιάς εντούτοις υπάρχουν φορείς και οργανώσεις σε εθνικό και διεθνές επίπεδο που ασχολούνται ιδιαίτερω με την προστασία της.

Σε εθνικό επίπεδο οι δημόσιοι φορείς θεσπίζουν ένα νομικό πλαίσιο και προβλέπουν μια ειδική χρηματοδότηση για την ενίσχυση δράσεων που αφορούν την προστασία των βιομηχανικών – πολιτισμικών πόρων και οι ιδιώτες αναλαμβάνουν συλλογικές δράσεις, ενώ σε διεθνές επίπεδο οι φορείς που ασχολούνται με την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς αναλαμβάνουν και την προστασία της βιομηχανικής κληρονομιάς.

Ενδεικτικά οι σημαντικότεροι από αυτούς πέρα από την UNESCO, το ICOMOS, την Ευρωπαϊκή Ένωση και το Συμβούλιο της Ευρώπης που δραστηριοποιούνται και σε παγκόσμιο επίπεδο, είναι: το TICCHI μέσω της Χάρτας του Nizhny Tagil, Το Κέντρο Τεκμηρίωσης και Έρευνας για τον Τουρισμό Βιομηχανικής Κληρονομιάς, ο Διεθνής Οργανισμός Τυποποίησης, Το Μη Κερδοσκοπικό Ινστιτούτο Νέου Βιομηχανικού Πολιτισμού κ.α. Οι παραπάνω οργανισμοί εμπλέκονται άμεσα και έμμεσα με τη βιομηχανική κληρονομιά μέσω του σκοπού τους.

Στην Ελλάδα αρμόδιος φορέας για τη προστασία της νεότερης πολιτιστικής κληρονομιάς και κατ' επέκταση της βιομηχανικής κληρονομιάς είναι το Υπουργείο Πολιτισμού, που ιδιαίτερα μετά το 1985, χαρακτήρισε ως ιστορικά διατηρητέα μνημεία μια πληθώρα προβιομηχανικών και βιομηχανικών υπέργειων και υπόγειων οικοδομημάτων, τόπων, τοπίων, μηχανημάτων και μέσων μεταφοράς σε όλη την Ελλάδα. Με βάση τους νόμους: 1469/50 <<Περί προστασίας ειδικής κατηγορίας οικοδομημάτων και έργων τέχνης μεταγενέστερων του 1830>>, Ν. 2039/92 <<Κύρωση της Σύμβασης για την προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς της Ευρώπης>> και Ν. 3028/2002 <<Για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς>>.

Στα τέλη της δεκαετίας του 80' οι υπηρεσίες του Υπουργείου Πολιτισμού προχώρησαν σε ένα νέο πλαίσιο μεταχείρισης των βιομηχανικών μνημείων σύμφωνα με το οποίο τα << προβιομηχανικά μνημεία θεωρούνται σημαντικά τεκμήρια όχι μόνο της ιστορίας της αρχιτεκτονικής αλλά και της οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας>> ενώ από το 2003, με το νέο Οργανισμό του Υπουργείου Πολιτισμού, λειτουργεί η Διεύθυνση Νεότερης και Σύγχρονης Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς που αποτελείται από τέσσερα τμήματα.

Ένα από αυτά είναι το Τμήμα Προστασίας Τεχνικού Πολιτισμού, που αναλαμβάνει υποθέσεις που αφορούν την κήρυξη, την ανάδειξη, την προστασία, την διαμόρφωση, τη διαχείριση, καταγραφή και αρχειοθέτηση μνημείων βιομηχανικής αρχιτεκτονικής και τεχνικού πολιτισμού και την προβολή τους, την έκδοση καταλόγων και δημοσιευμάτων και τη συνεργασία στο σχεδιασμό διακρατικών συμφωνιών.

Σε επίπεδο τοπικής αυτοδιοίκησης ο Νόμος 3299/2004 ενθαρρύνει την προστασία των βιομηχανικών κτιρίων και χώρων παρέχοντας κίνητρα στους επενδυτές.

Στις διατάξεις του μάλιστα προβλέπονται επενδυτικά σχέδια για την ανέγερση και εκμετάλλευση χώρων κοινωνικών και πολιτιστικών λειτουργιών, κεντρικών αγορών και σφαγείων που γίνονται από επιχειρήσεις Ο.Τ.Α α' και β' βαθμού ή συνεταιρισμούς και επενδυτικά σχέδια των παραπάνω φορέων για τη μετασκευή και διαμόρφωση παλιών βιομηχανοστασίων και λοιπόν εγκαταστάσεων, εκθεσιακών κέντρων, σφαγείων κλπ. Επίσης στο πλαίσιο του Γ' Κ.Π.Σ., η Δράση 7.5.3 του Ε.Π <<η Αγροτική Ανάπτυξη – Ανασυγκρότηση της Υπαίθρου>>, είχε ως στόχο την αποκατάσταση και ανάδειξη σημαντικών αρχιτεκτονικών κτισμάτων της υπαίθρου με ιστορική και αισθητική αξία όπως μύλοι, βρύσες, γεφύρια κλπ.

Πιο συγκεκριμένα, όσο αφορά την τοπική αυτοδιοίκηση ιδιαίτερα σημαντική δράση ανέπτυξαν οι Δήμοι Αλιάρτου, Νεάπολης, Βόλου με το Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας και Τεκμηρίωσης (ΔΗ.Κ.Ι.) που ιδρύθηκε το 1991 πραγματοποιώντας καταγραφές, μελέτες - προγράμματα αξιοποίησης της βιομηχανικής κληρονομιάς της Μαγνησίας και συγκεντρώνοντας συστηματικά τα σχετικά τεκμήρια (αρχεία βιομηχανικών επιχειρήσεων).

Ο Δήμος Αθηναίων έχει υλοποιήσει επίσης ένα μεγάλης κλίμακας έργο με τη διάσωση και αξιοποίηση του Εργοστασίου Φωταερίου (Γκάζι), ο Δήμος Νέας Ιωνίας ανέθεσε το 1993-94 σε ομάδα αρχιτεκτόνων του ΕΜΠ μια ολοκληρωμένη μελέτη για τη βιομηχανική κληρονομιά της Νέας Ιωνίας και τέλος ο Δήμος Ερμούπολης με το Βιομηχανικό Μουσείο το 2002 και τη συνεργασία με το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών αξιοποίησε μέρος του ευρωπαϊκού προγράμματος αστικής ανάπλασης «Urban» (Δεκ. 1990) για να διασώσει και αναδείξει τη βιομηχανική κληρονομιά της πόλης.

Σε επίπεδο φορέων:

Το Ελληνικό Τμήμα της Διεθνούς Επιτροπής για τη Διατήρηση της Βιομηχανικής Κληρονομιάς (The International Committee for the Conservation of Industrial Heritage – TICCIH) που ιδρύθηκε το 1992 και εισήγαγε την έννοια της βιομηχανικής κληρονομιάς ως κοινού αγαθού που χρήζει προστασίας. Συνέβαλλε επίσης στην ενεργοποίηση φορέων για τη διάσωση, ανάδειξη, προστασία και αξιοποίηση της Βιομηχανικής Κληρονομιάς της Ελλάδας.

Από το 1992 ως σήμερα πραγματοποιεί περιοδικά πανελλήνια συνέδρια – επιστημονικές συναντήσεις με αντικείμενο τη βιομηχανική κληρονομιά στην Ελλάδα και έχει εκδώσει ένα ενημερωτικό δελτίο. Πρόσφατα ξεκίνησε μια προσπάθεια δημιουργίας του Μητρώου Ελληνικής Βιομηχανικής Κληρονομιάς, όπου καταγράφεται το σύνολο των βιομηχανικών κτιρίων της Ελλάδας που χρονολογούνται από την πρώτη βιομηχανική περίοδο έως και το 1973. Στο μητρώο καταγράφονται κτίρια με ή χωρίς εξοπλισμό, εγκαταστάσεις και δίκτυα σύμφωνα με μια πρότυπη καρτέλα καταγραφής. Το ελληνικό τμήμα του ICOMOS. Ιδρύθηκε το 1972 αρχικά ως Επιστημονική Επιτροπή του Τεχνικού Επιμελητηρίου της Ελλάδας αλλά από το 1992 συνέχισε τη δράση του ως ανεξάρτητο και αναγνωρισμένο επιστημονικό σωματείο.

Το Ελληνικό Τμήμα του ICOM ιδρύθηκε το 1983 με έδρα το Θησείο και κύριο μέλημά του την η οργάνωση σεμιναρίων, επιστημονικών συναντήσεων και διεθνών συνεδρίων, την έκδοση στα ελληνικά βασικών εγχειριδίων, τη δημιουργία βιβλιοθήκης και αρχείου και γενικότερα την ανάπτυξη των διαφόρων τομέων της μουσειολογίας μέσω της συνεργασίας με το Υπουργείο Πολιτισμού, τα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα της Ελλάδας και του εξωτερικού αλλά και με άλλους φορείς και ιδρύματα.

Το Πολιτιστικό Ίδρυμα της Τράπεζας Πειραιώς.(ΠΙΟΠ) είναι ένα κοινωφελές Ίδρυμα μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα που υποστηρίζει τη διάσωση και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας με έμφαση στη βιοτεχνική και βιομηχανική τεχνολογία και προωθεί τη σύνδεση του Πολιτισμού με το Περιβάλλον. Σύμφωνα με το καταστατικό του οι λειτουργικές του δαπάνες, περιλαμβανομένων και αυτών για τα Μουσεία, καλύπτονται από την Τράπεζα Πειραιώς ενώ για ορισμένα έργα το ΠΙΟΠ επιδιώκει τη συγχρηματοδότηση από εθνικά και ευρωπαϊκά προγράμματα.

Το έργο του Ιδρύματος υλοποιείται μέσω: του Δικτύου Θεματικών Μουσείων στην ελληνική περιφέρεια που απασχολούν, ως προσωπικό μέλη της τοπικής κοινωνίας, του Ιστορικού Αρχείου, της Βιβλιοθήκης του Ιδρύματος, του ερευνητικού έργου, των εκδόσεων, των εκπαιδευτικών προγραμμάτων και των πολιτιστικών και επιστημονικών εκδηλώσεων.

Μέσω των Μουσείων το ΠΙΟΠ δημιουργεί ζωντανούς πυρήνες πολιτισμού στην ελληνική περιφέρεια και για τη δημιουργία και λειτουργία τους συνεργάζεται αποτελεσματικά με το Υπουργείο Πολιτισμού, την τοπική και περιφερειακή αυτοδιοίκηση, την τοπική κοινωνία, καθώς και με ευρύ δίκτυο ειδικών σε θέματα περιβάλλοντος και πολιτισμού.

Επίσης έχει δημιουργήσει δίκτυα συνεργασίας με ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα, ερευνητικά κέντρα, πολιτιστικούς φορείς, καθώς και με εξειδικευμένους επιστήμονες στην Ελλάδα και το εξωτερικό.

Το Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών. (I.N.E) Ιδρύθηκε το 1960 με σκοπό τη μελέτη του Νέου Ελληνισμού από τον 15^ο αιώνα έως σήμερα. Οι ερευνητικές του δραστηριότητες έχουν οργανωθεί σε τέσσερις θεματικούς τομείς: της Ιστορίας του Πολιτισμού, της Παιδείας και των Επιστημών, της Οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας (όπου εντάσσεται και η Βιομηχανική Αρχαιολογία), της Ιστορίας των Θεσμών και της Πολιτικής και Κοινωνικής Ιστορίας.

Το πρόγραμμα <<Ιστορία των Επιχειρήσεων και Βιομηχανική Αρχαιολογία>> που λειτουργεί από το 1990 στο I.N.E περιλαμβάνει τη μελέτη των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων στην Ελλάδα και τη διασπορά με ιδιαίτερη έμφαση στη βιοτεχνική - βιομηχανική δραστηριότητα, στη μελέτη του τεχνολογικού εξοπλισμού κλπ. αλλά και τις έρευνες και σωστικές ενέργειες για τη διάσωση και καταγραφή βιομηχανικών αρχείων και επιχειρήσεων και προτείνει λύσεις επανάχρησης.

Τέλος πολύ σημαντικό ρόλο στη διάσωση της Νεοελληνικής βιομηχανικής κληρονομιάς έπαιξαν το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο και το Υπουργείο Αιγαίου.

4.3. Ποια η Σχέση της με την Πολιτιστική Πολιτική

Από τις δεκαετίες 1970 - 1980 και εξής ολοένα και περισσότερες πόλεις της Ευρώπης και της Αμερικής στρέφονται στην εφαρμογή πολιτιστικών πολιτικών ως μια στρατηγική προκειμένου να πετύχουν την οικονομική και φυσική τους αναζωογόνηση. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την εμφάνιση νέων τύπων αστικής ανάπτυξης που στηρίζονται στην ανάπτυξη πολιτιστικών, ψυχαγωγικών και καταναλωτικών χώρων.

Η ανάδειξη της πολιτισμικής και αρχιτεκτονικής κληρονομιάς γίνεται πλέον το επίκεντρο των αστικών αναπλάσεων που στοχεύουν στη βελτίωση της εικόνας του αστικού περιβάλλοντος και στη διατήρηση και ανάδειξη της ιδιαιτερότητας κάθε τόπου με γνώμονα όμως πάντα την προστασία των μνημείων και την ενσωμάτωσή τους στον αστικό ιστό.

Παρατηρείται επίσης το φαινόμενο ορισμένες πρώην βιομηχανικές πόλεις που η οικονομία και η ανάπτυξη τους στηρίζονταν στη βιομηχανία, που επλήγησαν από την οικονομική κρίση των τελευταίων δεκαετιών και οι κλάδοι της βιομηχανίας τους έπαψαν να υπάρχουν με την παραδοσιακή έννοια, να χρησιμοποιούν τις πολιτιστικές πολιτικές ως μέσο για την ανάκαμψη της οικονομίας τους, την ανάπτυξη ολόκληρων περιοχών και κατ' επέκταση την προσέλκυση επισκεπτών και τουριστών, νέων επιχειρήσεων και επενδύσεων.

Στην περίπτωση της Ελλάδας όμως η κατάσταση που επικρατεί ακόμα και σήμερα είναι αρκετά διαφορετική σε σχέση με την υπόλοιπη Ευρώπη. Οι περισσότεροι Έλληνες, δυστυχώς, δεν γνωρίζουν ή δεν αποδέχονται τη βιομηχανική κληρονομιά ως βασικό στοιχείο της ταυτότητάς τους και αυτό οφείλεται σε τρεις παράγοντες.

Πρώτον, γιατί στις περιφέρειες που δοκιμάζονται από την οικονομική και κοινωνική κρίση το να θίγει κάποιος το θέμα της βιομηχανικής κληρονομιάς σημαίνει να ανακινεί ένα οδυνηρό παρελθόν φορτισμένο ακόμη από το βάρος χαμένων κοινωνικών αγώνων, (Παρθένης 2011: 32, Μοίρα 2011: 32) δεύτερον, διότι σε επίπεδο εκπαίδευσης δεν υπήρξε η κατάλληλη πληροφόρηση για τα μνημεία του τεχνικού πολιτισμού στις γενιές που δεν είχαν την τύχη να ζήσουν αυτόν τον κόσμο της εργασίας (Τραγανού-Δεληγιάννη 2001: 6) και τρίτον, η αρχαιολογία και η πολιτιστική κληρονομιά συνηθίζουν να αναφέρονται σε τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας από το απώτατο παρελθόν και για αυτό κρίνουν πιο αντικειμενικά λόγω της σημαντικής χρονικής απόστασης. (Παρθένης 2011: 32, Μοίρα 2011: 32)

Ακόμη, παρά τις προσπάθειες που έχουν γίνει είτε σε επίπεδο επιστημονικό είτε οργανισμών, τα προβλήματα που αντιμετωπίζει η Ελλάδα σε θέματα διαφύλαξης και επανάχρησης είναι πολλά και οφείλονται στην έλλειψη επαρκούς θεσμικού πλαισίου, την έλλειψη πολιτικής, την έλλειψη επιστημονικής και ιστορικής γνώσης όσο αφορά τα βιομηχανικά κατάλοιπα, την υποχρηματοδότηση όπως επίσης και σε δυσκολίες που αφορούν τη γραφειοκρατία και τη συνεργασία μεταξύ τοπικών αρχών και ιδιοκτητών. (Δαλιγίτση 2013: 33)

4.4. Βιομηχανική Κληρονομιά και Βιομηχανική Αρχαιολογία

Η βιομηχανική αρχαιολογία γεννήθηκε στη Μ. Βρετανία από όπου ξεκίνησε και η βιομηχανική επανάσταση τον 18ο αιώνα. Ωστόσο, η συστηματική επιστημονική μελέτη των βιομηχανικών καταλοίπων και η απόδοση αξίας στα βιομηχανικά κτίρια ξεκίνησε τον 18ο αιώνα στη Γαλλία όταν το 1974 ιδρύθηκε στο Παρίσι το Conservatoire des Arts et Metiers, το πρώτο τεχνικό μουσείο στον κόσμο και έγινε η πρώτη προσπάθεια καταγραφής και διάσωσης προβιομηχανικού και βιοτεχνικού υλικού.

Η ίδρυση του Deutsche Museum στο Μόναχο το 1906 έδωσε μια σημαντική ώθηση στην ανάπτυξη της μελέτης των βιομηχανικών καταλοίπων ενώ από τους πρωτοπόρους του κινήματος της βιομηχανικής αρχαιολογίας μπορεί να θεωρηθεί το Sheffield Trades Technical Society, που ιδρύθηκε το 1918 στο Πανεπιστήμιο του Sheffield, με στόχο τη διατήρηση στοιχείων της βιομηχανικής ιστορίας της πόλης. Το 1920 ιδρύθηκε η Newcomen Society στη Μεγάλη Βρετανία για την προώθηση της μελέτης της ιστορίας της μηχανικής και της τεχνολογίας και το ο 1964 εξέδωσε το Περιοδικό της Βιομηχανικής Αρχαιολογίας. Ένα άλλο πρώιμο κίνημα ήταν η συγκρότηση της Επιτροπής για τη διατήρηση των Κινητήρων της Κορνουάλης (Cornish Engines Preservation Committee) το 1935.

Στις Ηνωμένες Πολιτείες αντίστοιχα το ιστορικό κίνημα της διατήρησης της βιομηχανικής κληρονομιάς βρίσκονταν ακόμη σε πολύ πρώιμο στάδιο. Το 1925 δημιουργήθηκε ένα από τα πρώτα βιομηχανική μουσεία στο Old Mill Slater, στο Ρόουντ Άιλαντ, στη θέση του πρώτου επιτυχημένου εργοστασίου υφασμάτων στη χώρα που χτίστηκε το 1793 και το 1966 το ανακηρύχθηκε εθνικό ιστορικό μνημείο.

Επιστρέφοντας στην Ευρωπαϊκή ήπειρο, το 1950 πάλι στην Αγγλία εισάγεται ο όρος βιομηχανική αρχαιολογία ως αποτέλεσμα των τεχνολογικών αλλαγών στη βιομηχανία και την παγκόσμια οικονομία που δημιούργησαν τους πρώτους εκτεταμένους ερειπιώνες στο επίκεντρο του βιομηχανικού κόσμου.

Το φαινόμενο της αποβιομηχάνισης που έπληξε τη μεταπολεμική Αγγλία είχε ως αποτέλεσμα να κλείσουν περίπου 2000 κλωστοϋφαντουργικά εργοστάσια στην περιοχή του Μάντσεστερ και 500 ορυχεία στη Σκωτία. Το κύμα έπληξε επίσης την Αλσατία, τη Καταλονία, τη Λορένη, την Αμερική και έφτασε στην Ελλάδα το 1970.

Στην Ελλάδα η επιστήμη της βιομηχανικής αρχαιολογίας εμφανίστηκε τη δεκαετία του 80' με αντικείμενο μελέτης της τα υπολείμματα της περιόδου της εκβιομηχάνισης και ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις βιομηχανικές εγκαταστάσεις, τις εργατικές κατοικίες, τις μηχανές και τα εργαλεία, τα μέσα επικοινωνίας - μεταφοράς και τα δημόσια έργα.

Παράλληλα παρατηρείται μια ευαισθητοποίηση για την καταγραφή και διάσωση των καταλοίπων της βιομηχανικής δραστηριότητας της χώρας η οποία αποτυπώνεται σε μια σειρά δραστηριοτήτων όπως είναι η έκδοση του περιοδικού Τεχνολογία από το τότε Κοινωφελές Ίδρυμα της ΕΤΒΑ το 1985 - 1990, η πρώτη εκδήλωση ενδιαφέροντος από το Υπουργείο Πολιτισμού με τη σύσταση ομάδας στο πλαίσιο της Διεύθυνσης Λαϊκού Πολιτισμού, το πρώτο συνέδριο βιομηχανικής Αρχαιολογίας από το περιοδικό Αρχαιολογία, η σύσταση του ελληνικού τμήματος του TICCIH και η δημιουργία του τεχνολογικού πάρκου του Λαυρίου από το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο.

Ως βιομηχανική αρχαιολογία θα μπορούσε να οριστεί η επιστήμη που ασχολείται με ό,τι απέμεινε από την ανθρώπινη εργασία μέσα στο χρόνο, με στόχο τη διάσωση, διαφύλαξη, καταγραφή, αξιολόγηση, αποκατάσταση και επανάχρηση βιομηχανικών μνημείων, ιστορικών τόπων, εγκαταστάσεων και μηχανημάτων (Ανοικτό Δίκτυο Δημοτικών Κινήσεων, στο <http://ecoprasino.blogspot.com/2011/04/blog-post_14.html>).

Με τον όρο βιομηχανικό μνημείο εννοούμε «υλικά κατάλοιπα της βιομηχανικής, οικονομικής και τεχνικής ανάπτυξης με την πιο ευρεία έννοια των όρων». Έτσι στον όρο αυτό περιλαμβάνονται μηχανές, εξοπλισμοί και εγκαταστάσεις, κτίρια και εργοτάξια παραγωγής, τα οποία μπορούν να παρέχουν πληροφορίες της ιστορικής εξελικτικής πορείας σε συνδυασμό με τις συνθήκες και το εκάστοτε περιβάλλον εργασίας (Μπαστή (no date): <file:///C:/Users/tatik/AppData/Local/Packages/Microsoft.MicrosoftEdge_8wekyb3d8bbwe/TempState/Downloads/Basti_Evgenia-Maria_Ere_2016%20(1).pdf.>).

Το βιομηχανικό μνημείο γίνεται η κυριότερη μαρτυρία που μαζί με τα φωτογραφικά τεκμήρια, τα αρχεία, τις μαρτυρίες, τον τεχνολογικό εξοπλισμό κ.α. συνθέτουν την πλήρη εικόνα της ανθρώπινης δραστηριότητας σε μια συγκεκριμένη ιστορική περίοδο (Ανοικτό Δίκτυο Δημοτικών Κινήσεων: <http://ecoprasino.blogspot.com/2011/04/blog-post_14.html>)

Η βιομηχανική αρχαιολογία αποτελεί ένα πεδίο διεπιστημονικών αναζητήσεων και πολιτισμικών πρακτικών που έχουν τις ρίζες τους τόσο στο χώρο των μουσείων και της προστασίας και διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς όσο και στο χώρο της αρχαιολογίας και της ιστοριογραφίας και ειδικότερα της οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας (Δαλγίτση 2013: 14-15).

Πρόκειται για μια επιστήμη που παρόλο που συγκροτήθηκε σε μια περίοδο κοινωνικής και οικονομικής κρίσης, έλαβε υπ' όψη της τα κοινωνικά αιτήματα που σχετίζονταν με τη διάσωση της μνήμης και των τοπικών/συλλογικών ταυτοτήτων και συνετέλεσε σε μεταλλάξεις εννοιών που αφορούσαν τις επιστήμες αλλά και την προστασία της κληρονομιάς (Αγριαντώνη 2003: 89).

Όσο αφορά την προστασία της βιομηχανικής κληρονομιάς η ίδια η επιστήμη της βιομηχανικής αρχαιολογίας αποτέλεσε μια μετάλλαξη, εφόσον ξεπερνούσε τις παλαιότερες αντιλήψεις που συνέδεαν την μνημειακότητα και την πολιτισμική κληρονομιά με τις αισθητικές αξίες και τα κατάλοιπα αρχαίων εποχών (Αγριαντώνη 2003: 89).

Και στον τομέα των επιστημών όμως σε μια εποχή που η ιστοριογραφία εγκατέλειπε σιγά σιγά την αφήγηση των ηρωικών πράξεων και των μεγάλων γεγονότων για χάρη της ιστορίας του καθημερινού βίου, η βιομηχανική αρχαιολογία ακολουθούσε απομακρυνόμενη και αυτή από την έννοια του μνημείου και την προσκόλληση στην ιστορία των τεχνικών προκειμένου να αναζητήσει το καθημερινό και το συνηθισμένο (Αγριαντώνη 2003: 89).

4.5. Η Σύνδεση της Βιομηχανικής Αρχαιολογίας με την Προφορική Μαρτυρία και τη Συλλογική Μνήμη

Αρχικά η βιομηχανική αρχαιολογία χαρακτηρίζονταν περισσότερο από ένα σωστικό χαρακτήρα τεχνικού τύπου (κτίρια και εξοπλισμός) και λιγότερο από μια προσπάθεια διάσωσης της μνήμης των ανθρώπων που κάποτε έδιναν ψυχή στα εργοστάσια και τις μηχανές.

Από τη δεκαετία του 70' όμως και μετά αυτή η αντίληψη άρχισε να αλλάζει και να συνειδητοποιείται η ανάγκη διάσωσης της μνήμης που αφορούσε την εργασία και πιο συγκεκριμένα τις δύσκολες συνθήκες εργασίας, τις ελάχιστες δυνατότητες βελτίωσης της θέσης των εργατών, την εξαντλητική δουλειά, τη λιτή διατροφή, πληροφορίες που αντλούνται κυρίως από την προφορική μαρτυρία.

Εξίσου σημαντική, σύμφωνα με την κα Ανδρομάχη-Άννα Δαλιγίτση, για τον αρχιτέκτονα, είναι η διάσωση της μνήμης των κτιρίων καθώς αυτά ως κατασκευές του ανθρώπου στο χώρο αποτελούν μέρος των συλλογικών αναπαραστάσεων που στοχεύουν στη δημιουργία μιας κοινωνικής μνήμης. Οι βιομηχανικές μνήμες αποτελούν σημαντικό στοιχείο για την ιστορία του τόπου και των ανθρώπων του (Δαλιγίτση 2014: <<https://www.monumenta.org/article.php?IssueID=5&lang=gr&CategoryID=3&ArticleID=918>>).

Τα βιομηχανικά κατάλοιπα, κυρίως κτιριακά, συνιστούν πηγή πληροφοριών για τις πολιτικές, οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές συνθήκες της ζωής του παρελθόντος. Οι προφορικές μαρτυρίες δίνουν σημαντικές πληροφορίες για κλάδους και βιομηχανίες που δεν υπάρχουν πια ή δεν σώζονται πηγές για αυτές. Είναι πλέον αποδεκτές ως τεκμήρια και βασικές πηγές της βιομηχανικής αρχαιολογίας που συμπληρώνουν τις υπόλοιπες πηγές και παρέχουν αξιόπιστη πληροφορία με την προϋπόθεση ότι ελέγχονται και εξετάζονται συγκριτικά με άλλα τεκμήρια.

Η προφορική μαρτυρία συνδέεται με τη συλλογική μνήμη καθώς ένα από τα χαρακτηριστικά της εκτός από την προφορικότητα, δηλαδή την προφορική παρουσίαση μαρτυριών, είναι η μνήμη ως ενεργητικός και δυναμικός διαμεσολαβητής του παρόντος και παρελθόντος. Για να αναλύσουμε την μαρτυρία πρέπει πρώτα να αναλύσουμε τη μνήμη (Ένωση Προφορικής Ιστορίας (no date): <www.epi.uth.gr/index.php?page=practice4>).

Παρακάτω παρατίθενται αποσπάσματα από την προφορική μαρτυρία (ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α) του Στρέπκου Νικόλαου – Γεώργιου, σήμερα δάσκαλου και πρώην εργάτη στα καπνά της Πέλλας που αποδεικνύει το πως η αφήγηση των βιωμάτων ενός ανθρώπου μπορεί να ανασυστήσει ουσιαστικά μια ολόκληρη εποχή, να περιγράψει τον τρόπο ζωής μιας κοινωνίας και να καταγράψει την ιστορία με τρόπο κατανοητό σε όλους:

<<Πολύ νωρίς (2.30' – 3.00') τα μεσάνυχτα άκουγες, το συνεχές και όχι ευχάριστο για εμάς, το ντρίιιν ... απ' το ξυπνητήρι. Νόμιζες ότι ο ήχος του δικού σου ρολογιού, μεταδίδονταν και στα υπόλοιπα σπίτια, αφού σ' όλο το χωριό ,υπήρχε μια συνεχή διαδοχή ήχου. Ήταν η ώρα για αναχώρηση στα καπνά. Ώρα για το σπάσιμο του καπνού. Αντρόγυνα αλληλοσκουντιούνταν στο κρεβάτι. «Σήκω ,έλεγε ο ένας στον άλλο, ήρθε η ώρα». Οι μικρότεροι βυθισμένοι στον γλυκό ύπνο, κάναμε το «κορόιδο» στα παρακάλια και γλυκόλογα των γονιών μας, αλλά και των μεγαλύτερων αδελφών μας, που προσπαθούσαν να μας ξυπνήσουν. Οι μητέρες μας είχαν προετοιμάσει το πρωινό μας, το γνωστό «μπισκοτολούκουμο», ώστε να μας δελεάσουν ευκολότερα για να ανταποκριθούμε στα παρακάλια τους...>>

<<...Στην αρχή του σπασίματος επικρατούσε απόλυτη ησυχία. Κανείς δε μιλούσε, αφού η νύστα δεν άφηνε περιθώρια για συζήτηση. Εκείνο που άκουγες ήταν οι διαμαρτυρίες και τα παράπονα των απομακρυσμένων ατόμων απ' τη θέση του φαναριού, αφού το σκοτάδι ήταν απλωμένο μπροστά σου. Η ώρα περνούσε. Σιγά – σιγά ξημέρωνε. Η νύστα μας εγκατέλειπε.

Μόλις ξεπρόβαλλε για τα καλά ο ήλιος, μαζεύαμε τα ματσάκια. Εάν έριχνες μια ματιά τριγύρω απ' το χωράφι σου, θα έβλεπες φηγούρες σκυφτές κι άλλους, να περπατούν αργά και προσεχτικά μέσα στο χωράφι, μην τυχόν σπάσουν κάποια ρίζα...>>

<<...Το φαγητό μας ήταν κυρίως τα λαχανικά της εποχής, ζυμαρικά, τα γαλακτοκομικά παραγωγής μας. Τακτική ήταν η φασολάδα κι ας είχε και καύσωνες. Η μέρα τελείωνε. Το βραδάκι λίγους έβλεπες να ξεκουράζονται. Μετά τις 10'00 άρχιζε η ησυχία να επικρατεί στο χωριό, αφού έπεφταν για ύπνο. Το χωριό ησύχαζε στις 11.00'. Κι αυτό επαναλαμβανόταν κάθε μέρα. Ελάχιστες οικογένειες σταματούσαν τις Κυριακές, για δύο κυρίως λόγους. Να εκκλησιαστούν και παράλληλα να ξεκουραστούν...>>

<<...Αυτή η συνεχής απασχόληση και κούραση ήταν ένας απ' τους βασικότερους λόγους, που είχαμε εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση. Αρκετοί σπούδασαν κι έφυγαν απ' τα χωριά, άλλοι βρήκαν δουλειές σε διάφορες πόλεις κι άλλοι μετανάστευσαν σε ξένα κράτη. Η κόπωση των κατοίκων ήταν ένας απ' τους σημαντικούς λόγους εγκατάλειψης των χωριών. Αυτά τα άτομα που κατάφεραν να ξεφύγουν, φέρνουν σαν ανάμνηση στο μυαλό τους εκείνες τις στιγμές σαν ένα κακό όνειρο...>>

Κεφάλαιο 5

Συζήτηση

Τα σημεία στα οποία αξίζει να σταθεί κανείς και να τα επισημάνει σε αυτό το πρώτο μέρος γνωριμίας με τη βιομηχανική κληρονομιά, είναι κατ' αρχάς η έλλειψη βιβλιογραφίας που αφορά τη βιομηχανική αρχαιολογία στην Ελλάδα. Ο συγκεκριμένος κλάδος της αρχαιολογίας είναι δύσκολο να ενταχθεί στην ιστοριογραφία της ελληνικής αρχαιολογίας, διότι τα βιομηχανικά κατάλοιπα αποτελούν όπως αναφέρει ο Δ. Μυλωνάς (Μυλωνάς 2019: <<https://togethermag.gr/news-feed/βιομηχανική-αρχαιολογία-και-βιομηχα/>>) αντικείμενα διάσωσης και μελέτης μόλις τα τελευταία 40 χρόνια. Το πρόβλημα λοιπόν που προκύπτει είναι ότι η γνώση δεν είναι εύκολα προσβάσιμη ούτε για τον ερευνητή αλλά ούτε και για έναν μαθητή που θα ήθελε να κάνει μια εργασία για το σχολείο του και σε αυτό το σημείο φαίνεται η σημασία και η αξία της προφορικής μαρτυρίας.

Ένα άλλο πολύ σημαντικό ζήτημα είναι αυτό της επανάχρησης που όμως επιδέχεται πολλαπλές ερμηνείες. Αφενός έχουμε την επανάχρηση ως κομμάτι της διαχείρισης για την ανάδειξη της βιομηχανικής κληρονομιάς και αφετέρου την κακή επανάχρηση που αλλοιώνει το χαρακτήρα του βιομηχανικού μνημείου.

Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί κατά τη γνώμη μου η Τεχνόπολη στο Γκάζι. Το βιομηχανικό μνημείο ελάχιστα θυμίζει την αρχική του χρήση, η νεολαία δεν ξέρει καν ότι εκεί υπήρχε εργοστάσιο ενώ τείνει να χάσει εντελώς το χαρακτήρα του και να μετατραπεί απλά σε χώρο διασκέδασης.

Με το πρόσχημα του αστικού εξευγενισμού μετατράπηκε η γύρω περιοχή στο λεγόμενο 'Γκαζοχώρι της διασκέδασης' αντί να έχουμε ένα εμβληματικό κτίριο και παράλληλη διαμόρφωση του αστικού τοπίου γύρω του όχι μόνο με καφετέριες και εστιατόρια, όπως για παράδειγμα συμβαίνει στη Βαρκελώνη.

Κεφάλαιο 6

Οι Αξίες της Βιομηχανικής Κληρονομιάς

Οι αξίες της βιομηχανικής κληρονομιάς διακρίνονται σε πολιτισμικές και οικονομικές. Οι πολιτισμικές αξίες περιλαμβάνουν τις Υποκειμενικές αξίες που είναι οι αισθητικές (μορφή, κλίμακα, χρώμα, υφή, υλικό, οσμές και ήχοι), κοινωνικές (εστία πνευματικών, πολιτικών, ιστορικών, εθνικών δραστηριοτήτων, πηγή ανάλογων συναισθημάτων), τις Αντικειμενικές αξίες που είναι οι επιστημονικές (σπανιότητα, ποιότητα, αντιπροσωπευτικότητα, καθετοποίηση παραγωγής), τεχνολογικές (επίπεδο τεχνολογίας, στάδια εξέλιξης) και τις αξίες Στατιστικής ανάλυσης δηλαδή τις διοικητικές (κέντρο σημαντικής ή μονοπωλιακής βιομηχανικής παραγωγής, διασφάλιση ενεργειακής αυτονομίας).

Με τον όρο οικονομικές αξίες εννοούμε το τί είδους ανάπτυξη είχαμε και τι ανάπτυξη επιθυμούμε. Σε αυτές περιλαμβάνονται η αξία χρήσης /επανάχρησης των κτηρίων και των πηγών ενέργειας, η Τουριστική αξία η Πολιτική αξία και οι Προοπτικές προσέλκυσης επιχορηγήσεων/επενδυτών

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

Η Διαχείριση της Βιομηχανικής Κληρονομιάς/Βιομηχανικού Τουρισμού με Στόχο τη Βιώσιμη Ανάπτυξη

Στην Ελλάδα αυτή τη στιγμή επικρατεί ανεπαρκής ενημέρωση όσο αφορά τη βιομηχανική κληρονομιά, έλλειψη ευαισθητοποίησης της τοπικής κοινωνίας, έλλειψη διεπιστημονικής συνεργασίας με κοινώς αποδεκτά κριτήρια και στόχους, αλληλοεπικάλυψη αρμοδιοτήτων πολλών συναρμόδιων φορέων διαχείρισης, ανεπαρκής αναγνώριση και διάσωση τοπικής τεχνογνωσίας και ανεπαρκής ανάπτυξη νέας καινοτόμου τοπικής τεχνογνωσίας.

Η λύση στα προβλήματα που αντιμετωπίζουν η βιομηχανική κληρονομιά και ο βιομηχανικός τουρισμός είναι η σωστή διαχείριση με γνώμονα το γεγονός ότι τα βιομηχανικά μνημεία είναι αδύνατο να αναπαραχθούν, είναι μοναδικά άρα και η ανάγκη διατήρησής τους είναι αδιαμφισβήτητη.

Με τον όρο διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς και κατ' επέκταση βιομηχανικής κληρονομιάς, εννοούμε τη συστηματική φροντίδα για τη διατήρηση των πολιτισμικών αξιών με σκοπό την απόλαυσή τους από τις παρούσες αλλά και από τις μελλοντικές γενιές και όχι μόνο την τουριστική αξιοποίηση και οικονομική εκμετάλλευση των πολιτισμικών/βιομηχανικών αγαθών (Παρθένης 2011, Μοίρα 2011: 175).

Η διαχείριση πρέπει επίσης να προστατεύει τη φυσική ακεραιότητα και την αυθεντικότητα των βιομηχανικών χώρων/μνημείων, να εξασφαλίζει την ποιότητα ζωής των κοινοτήτων υποδοχής, να συμβιβάζει την τουριστική δραστηριότητα με τις ανάγκες των επισκεπτών και να εκπαιδεύει τους επισκέπτες στις αξίες της βιομηχανικής κληρονομιάς.

Υπάρχουν διάφορες στρατηγικές διαχείρισης που εφαρμόζονται από τα κράτη ανά τον κόσμο όπως για παράδειγμα είναι η διερεύνηση εναλλακτικών προοπτικών, η αξιολόγηση των επιπτώσεών τους στις αξίες και η διατύπωση προτάσεων/δράσεων. Για να είναι όμως αποτελεσματικές θα πρέπει να ενσωματώνονται στην αναπτυξιακή στρατηγική του τόπου και να συμβαδίζουν με τις ισχύουσες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες.

Η διαχείριση της βιομηχανικής κληρονομιάς στην Ελλάδα χαρακτηρίζεται από δυο τάσεις, τη μουσειακή ή πολιτιστική χρήση των βιομηχανικών εγκαταστάσεων όπως π.χ. το Βυζαντινό Μουσείο Βέροιας (Μύλος Μάρκου) και την επανάχρηση που αποτελεί μέρος της διάσωσης και εφαρμόζεται σε περιπτώσεις που τα εγκαταλελειμμένα βιομηχανικά σύνολα συγκροτούν εκτεταμένες ζώνες αστικών περιοχών που χρήζουν αναβάθμιση και αναζωογόνηση.

Κεφάλαιο 8

Η Ανάδειξη της Βιομηχανικής Κληρονομιάς

Οι πιο διαδεδομένες στρατηγικές ανάδειξης της βιομηχανικής κληρονομιάς είναι οι πολιτιστικές διαδρομές και η αστική αναβίωση.

Οι πολιτιστικές διαδρομές θεωρούνται εξέλιξη των ταξιδιών των διανοούμενων σε μοναστήρια της Ευρώπης τον Μεσαίωνα και του Grand Tour των νέων της Ευρωπαϊκής αριστοκρατίας του 18^{ου} αιώνα με σκοπό τη γνώση του ευρωπαϊκού πολιτισμού μέσω επισκέψεων σε μνημεία. Προέκυψαν από την αυξανόμενη ζήτηση των τουριστών για εξερεύνηση νέων προορισμών πολιτιστικής κληρονομιάς και προτείνουν μια προκαθορισμένη επίσκεψη σε μνημεία φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς που ανήκουν στο ίδιο θεματικό και ιστορικό πλαίσιο.

Οι πρώην βιομηχανικές εγκαταστάσεις εξαιτίας της μορφολογίας τους ενδείκνυνται επίσης για αξιοποίηση και επανάχρηση έπειτα από μια σειρά παρεμβάσεων οι οποίες θα πρέπει να σέβονται τόσο την αρχική χρήση του κτιρίου όσο και το περιβάλλοντα χώρο.

Η πιο συχνή χρήση είναι ως χώροι υποδοχής και φιλοξενίας πολιτιστικών και ψυχαγωγικών δραστηριοτήτων με παράλληλη ανάδειξη της ιστορικότητας του χώρου. Αυτή η αναγέννηση του βιομηχανικού μνημείου οδηγεί στη μετατροπή της οικονομικής ανάπτυξης της περιοχής γύρω από αυτό από βιομηχανική σε πολιτιστική και αυξάνει την ανταγωνιστικότητα και τη βιωσιμότητα.

Κεφάλαιο 9

Βιομηχανικός – Εναλλακτικός Τουρισμός

Παράγοντες όπως η αύξηση του ελεύθερου χρόνου και του αριθμού των ταξιδιών, η αύξηση της χρήσης του διαδικτύου, οι εξελίξεις στις μεταφορές, η ευαισθητοποίηση σε θέματα περιβάλλοντος και κληρονομιάς, η τουριστική πολιτική σε διεθνές και εθνικό επίπεδο, η αμφισβήτηση του μοντέλου του μαζικού τουρισμού, η άμεση ανταπόκριση του τουριστικού τομέα στα νέα δεδομένα της ζήτησης, τα νέα πρότυπα κατανάλωσης του ελεύθερου χρόνου στις χώρες αποστολής των τουριστών, η οργάνωση του τουρισμού που δίνει μεγαλύτερη ελευθερία επιλογών στον τουρίστα και η μετάβαση από τον παθητικό στον ενεργητικό τουρίστα, οδήγησαν από τις αρχές της δεκαετίας του 90' σε μια τμηματοποίηση της τουριστικής αγοράς που είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία εναλλακτικών μορφών τουρισμού.

Οι τουρίστες δεν αναζητούν πλέον την απόδραση μόνο από την καθημερινότητα αλλά μεγαλύτερη ποικιλία στις επιλογές τους και νέες ποιοτικές πολιτιστικές εμπειρίες. Ο τουρισμός και ο πολιτισμός υπήρξαν ανέκαθεν έννοιες στενά συνδεδεμένες στην Ευρωπαϊκή ήπειρο και το πολιτιστικό κίνητρο αποτελεί το παλαιότερο κίνητρο για ταξίδι.

Ο πολιτιστικός τουρισμός όπως και ο τουρισμός της κληρονομιάς ή βιομηχανικός τουρισμός, ως υποκατηγορία αυτού, εντάσσεται στον τουρισμό ειδικών ενδιαφερόντων.

Ο βιομηχανικός τουρισμός εμφανίστηκε για πρώτη φορά στη βορειοδυτική Ευρώπη ως αποτέλεσμα της Βιομηχανικής Επανάστασης αλλά και της ανάγκης που δημιουργήθηκε στους νεότερους για πληροφόρηση και επίσκεψη των βιομηχανικών καταλοίπων ύστερα από τη μελέτη, διατήρηση και ανάδειξή τους. Στη συνέχεια διαδόθηκε στην υπόλοιπη Ευρώπη με το χαρακτηριστικό ότι αναφέρεται πέρα από το απλό κοινό και σε ένα καλλιεργημένο κοινό που ενδιαφέρεται για τη βιομηχανική κληρονομιά.

Ο βιομηχανικός τουρισμός της πολιτιστικής κληρονομιάς περιλαμβάνει την επίσκεψη σε κτίσματα, συγκροτήματα κτισμάτων, ευρύτερες βιομηχανικές περιοχές, ναυπηγεία, μεταλλεία κλπ. Τα βιομηχανικώς ανενεργά κτίσματα, δηλαδή κτίσματα που χρησιμοποιήθηκαν στο παρελθόν στη βιομηχανική παραγωγή και σήμερα έχουν χάσει αυτή ή τη δυνατότητα ή λειτουργούν με άλλη χρήση, θεωρούνται πλέον σημαντικοί βιομηχανικοί πόροι που αξιοποιούνται τουριστικά.

Συνδέεται επίσης με ένα ευρύ πεδίο κλάδων που περιλαμβάνουν την τεχνολογία, τον επιστημονικό πολιτισμό, την αρχαιολογία, τη βιομηχανική αρχαιολογία, την εργατική κουλτούρα και τη βιοτεχνική και βιομηχανική παραγωγή και αφορά βιομηχανικά τοπία και περιοχές που έχουν υποστεί επανάχρηση. Με την έννοια της μετατροπής από βιομηχανική χρήση σε τουριστικό πόλο έλξης ή μουσείο είτε σε μια διαφορετική από την αρχική χρήση.

Σε μια προσπάθεια να ανταποκριθεί στην ζήτηση του κοινού για ψυχαγωγία και ποιοτική κάλυψη του ελεύθερου χρόνου ο βιομηχανικός τουρισμός απευθύνεται και σε μια ευρεία γκάμα κοινού όπως είναι οι κάτοικοι μιας περιοχής που μαθαίνουν για τις ρίζες του και την ιστορία της περιοχής, στους τουρίστες ημεδαπούς ή αλλοδαπούς που θέλουν να εμπλουτίσουν τα ταξίδια τους με πολιτιστικές δραστηριότητες, το μαθητικό κοινό προκειμένου να ευαισθητοποιηθεί σε θέματα βιομηχανικής κληρονομιάς και να γνωρίσει τα επαγγέλματα του παρελθόντος και οι επαγγελματίες που θέλουν να εμπλουτίσουν τις γνώσεις τους για τις επιχειρήσεις και τις καινοτομίες.

9.1. Ο Σύγχρονος Βιομηχανικός Τουρισμός

Ο βιομηχανικός τουρισμός μέσω του προτύπου ISO 13810:15 προσφέρει στους τουρίστες μοναδικές εμπειρίες συνδυάζοντας τις γνώσεις, τις αισθήσεις και τα συναισθήματά τους.

Σε αυτό το είδος τουρισμού ο τομέας των τροφίμων και ποτών έχει τα πρωτεία, δηλαδή τα οινοποιεία, τα τυροκομεία, οι σοκολατοποιίες και ακολουθούν οι μεταφορές (λιμένες, αερολιμένες, μετρό,) η ενέργεια (αιολικά πάρκα, μονάδες παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας), η αυτοκινητοβιομηχανία, η κλωστοϋφαντουργία και οι εγκαταστάσεις ανακύκλωσης και επεξεργασίας λυμάτων (Νικολάου 2019: <www.sigmalive.com/simerini/analiseis/351216/viomixanikos-tourismos>).

Το ISO 13810 αποτελεί ένα χρήσιμο εργαλείο για την προβολή μιας ιδιωτικής εταιρίας, βιομηχανίας ή τοπικής Αρχής που ασχολείται με την προώθηση της πολιτιστικής κληρονομιάς και όχι μόνο.

Ο σύγχρονος βιομηχανικός τουρισμός περιλαμβάνει ξεναγήσεις σε βιομηχανίες που πολλές από αυτές έχουν μακρά ιστορία και όχι μόνο έχουν επιβιώσει ως σήμερα αλλά ανθούν.

Στην Ελλάδα όσο παράδοξο και αν φαίνεται σε σχέση με όσα έχουν αναφερθεί παραπάνω για τη βιομηχανική κληρονομιά, ο σύγχρονος βιομηχανικός τουρισμός υφίσταται υπό την μορφή ξεναγήσεων σε ενήλικες αλλά κυρίως σε σχολεία. Ένα πολύ σημαντικό παράδειγμα αποτελεί η Αχάια Κλάους (<www.achaiaclauss.gr/experience/>) η οποία με τις ξεναγήσεις της επιχειρεί να ενώσει το παρελθόν με το παρόν και ακολουθούν οι σοκολατοποιίες Παυλίδης (BusinessNews 2018: <<https://www.businessnews.gr/article/105385/episkepseis-sto-ergostasio-ygeias-paylidi-mikres-doseis-ygeias>>) και ION, η ΕΛΑΪΣ, η βιομηχανία γάλακτος Έβγα, το Κέντρο Ανανεώσιμων πηγών Ενέργειας (ΚΑΠΕ) κ.α.

Θέτει όμως και ένα πολύ σημαντικό προβληματισμό που σχετίζεται με τον βιομηχανικό τουρισμό στην Ελλάδα. Το αν δηλαδή οι υποδομές της χώρας είναι κατάλληλες για να υποστηρίξουν ένα τουρίστα που θα επιθυμούσε να διατρέξει όλο αυτό το δίκτυο γνωρίζοντας τη βιομηχανική κληρονομιά της χώρας και διασχίζοντας ουσιαστικά ολόκληρη την Ελλάδα ή τουλάχιστον ένα μεγάλο μέρος της.

Σύμφωνα με τα μέχρι τώρα δεδομένα η απάντηση είναι αρνητική καθώς η πρόσβαση των επισκεπτών στα βιομηχανικά μουσεία καθίσταται δυσχερής λόγω του γεωγραφικού ανάγλυφου της χώρας, της γεωγραφικής της θέσης και του νησιωτικού χαρακτήρα της σε συνδυασμό με το ανεπαρκές εσωτερικό δίκτυο μεταφορών.

Ακόμα όμως και στα βιομηχανικά μνημεία που λειτουργούν ως μουσεία, με εξαίρεση το δίκτυο θεματικών μουσείων του ΠΙΟΠ, η ξενάγηση είναι στατική, γίνεται με συμβατικό τρόπο απωθώντας περισσότερο παρά προσελκύοντας τους επισκέπτες.

Εξίσου σημαντικό είναι το γεγονός ότι τα περισσότερα βιομηχανικά μνημεία που είναι διάσπαρτα στον ελληνικό χώρο δεν είναι ικανά να αποτελέσουν από μόνα τους πολιτιστικό πόλο έλξης με εξαίρεση αυτά που βρίσκονται κοντά σε αστικά κέντρα και πιο οργανωμένα και πιο εύκολα προσβάσιμα από το κοινό.

9.3. Βιομηχανικός Τουρισμός και Τοπική Ανάπτυξη

Ο βιομηχανικός τουρισμός πέρα από τη διατήρηση και διαφύλαξη της ιστορίας μιας περιοχής, αποτελεί και ένα σημαντικό παράγοντα για τη βιώσιμη ανάπτυξη της καθώς είναι ένα μέσο για τις τοπικές αρχές προκειμένου να ενισχυθούν οι δεσμοί ανάμεσα στη γη, τον πληθυσμό και την οικονομία και παράλληλα μπορεί να αποτελέσει συγκριτικό πλεονέκτημα έναντι άλλων περιοχών για οικονομικές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές αλλαγές.

Σε κοινωνικό - περιβαλλοντικό επίπεδο η επανάχρηση πρώην βιομηχανικών εγκαταστάσεων και εκτάσεων είναι ένας αποτελεσματικός τρόπος αναβάθμισης του φυσικού τοπίου της περιοχής και η απορρύπανση, αποκατάσταση και ανάδειξη των χώρων αυτών οδηγούν σε βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των κατοίκων της περιοχής.

Σε οικονομικό επίπεδο οι επιδράσεις είναι άμεσες και έμμεσες. Δημιουργούνται θέσεις εργασίας και αυξάνεται ο ΑΕΠ, ενισχύεται ο δεσμός ανάμεσα στον πληθυσμό και στην τοπική κοινωνία μέσω της συγκράτησης του ντόπιου πληθυσμού, η γη αποκτά αξία λόγω των οικονομικών δραστηριοτήτων που ασκούνται σε αυτή και η περιοχή γίνεται πόλος έλξης τουριστών και επισκεπτών, αυξάνει το εισόδημα για τα άτομα και τις τοπικές επιχειρήσεις και διευρύνει τη φορολογική δράση. Παράγοντες που σε βάθος χρόνου οδηγούν σε μια περιφερειακή σύγκληση και συνοχή που συμβάλλουν εξίσου στην άνοδο του βιοτικού επιπέδου μιας περιοχής.

Ο τουρισμός της βιομηχανικής κληρονομιάς με την κατάλληλη πολιτική και στρατηγική μπορεί να βοηθήσει έστω και σε μικρό βαθμό την περιφερειακή ανάπτυξη και την οικονομική αναζωογόνηση παραμελημένων περιοχών και να αναδείξει τα συγκριτικά πλεονεκτήματά τους (Παρθένης 2011, Μοίρα 2011: 218).

9.4. Ο Ρόλος της Πολιτιστικής Επικοινωνίας στην Προώθηση Ενός Πολιτιστικού Προορισμού

Ένας από τους πολλούς ορισμούς της πολιτιστικής επικοινωνίας αναφέρει πως είναι το σύνολο των διαδικασιών, των τεχνικών και των μέσων που μετέρχεται μια χώρα για να προωθήσει τον πολιτισμό της (Λάμπρη 2017, Μπουνάτσου 2017: 8).

Μια από αυτές τις στρατηγικές που εφαρμόζονται ακόμα και σε μια πόλη ή ένα τόπο, είναι το marketing τόπου το οποίο μπορεί να αποτελέσει ένα ισχυρό εργαλείο ανάπτυξης που για να είναι αποτελεσματικό θα πρέπει να εφαρμοστεί μια ευρύτερη στρατηγική αναζωογόνησης του εκάστοτε τόπου.

Ο τουρισμός και ο πολιτισμός έχουν μια αμοιβαία σχέση ωφέλειας. Ο μεν τουρισμός παίζει ένα ρόλο ζωτικής σημασίας στην ανάπτυξη των περιοχών/προορισμών, σε πολλές περιπτώσεις μάλιστα είναι ένα σημαντικό πλεονέκτημα για την τουριστική ανάπτυξη και σημαντικός παράγοντας ελκυστικότητας πολλών προορισμών. Ο δε πολιτισμός, βοηθά ένα τόπο να αποκτήσει την ταυτότητα που θα τον κάνει να ξεχωρίσει στην παγκόσμια αγορά και να γίνει ανταγωνιστικός.

Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί το νησί της Σύρου. Σύμφωνα με το Market Plan για το πρόγραμμα Cyclades Life 2017 (<<https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwihz9yIltXhAhVHJFAKH3HAeQQFjAAegQIAhAC&url=http%3A%2F%2Fcycladeslife.gr%2Fwp-content%2Fplugins%2Fdownload-attachments%2Fincludes%2Fdownload.php%3Fid%3D13690&usg=AOvVaw01Ik-EZGvNr7ZJHLASpWHN>>) η Σύρος έχει ήδη παρουσία στην τουριστική αγορά και αναγνωσιμότητα κυρίως στο εσωτερικό και λιγότερο στο εξωτερικό. Ανάμεσα στα διάφορα είδη εναλλακτικού τουρισμού που διαθέτει είναι και ο πολιτιστικός τουρισμός. Εκείνο που προσελκύει περισσότερο τους πολιτιστικούς τουρίστες είναι τα διάφορα Φεστιβάλ και η ετήσια έκθεση στο Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης.

Το νησί ακολουθεί μια στρατηγική marketing που στοχεύει στην ανάδειξη της μοναδικής του ταυτότητας, στη διαφοροποίηση από τα τυπικά προϊόντα και στην έμφαση σε θεματικές μορφές τουρισμού όπως ο πολιτιστικός και βιομηχανικός τουρισμός.

Κεφάλαιο 10

Η Βιομηχανική Δραστηριότητα στην Ερμούπολη

Η Ερμούπολη γνώρισε τον 19^ο αιώνα σημαντική οικονομική ανάπτυξη εξαιτίας της μεγάλης και αναπάντεχης συρροής προσφύγων της Ελληνικής Επανάστασης από τα γειτονικά νησιά που έφεραν στο νησί τις δεξιότητες και τις πολιτισμικές παραδόσεις τους.

Η αδυναμία της όμως να θρέψει τον καινούριο μεγάλο πληθυσμό καθότι δεν είχε αγροτική παραγωγή, τη μετατρέπει γρήγορα λόγω της γεωγραφικής της θέσης σε διακομετακομιστικό κέντρο εμπορίου της Ανατολικής Μεσογείου μέσω των δικτύων των ελληνικών εμπορικών οίκων.

Παράλληλα αναπτύσσονται δραστηριότητες που συγκροτούν ένα βιοτεχνικό τομέα όπως είναι η ναυπηγική, η βυρσοδεψία, η σιδηρουργία, η ξυλουργική, η σχοινοποιία και η χρωματοποιία.

Όταν στον ύστερο 19^ο αιώνα παρακμάζει η ιστιοφόρος ναυτιλία της Σύρου καταρρέει και το διακομετακομιστικό της εμπόριο. Τότε οι έμποροι του νησιού που διαθέτουν πλούτο, επιχειρηματικές δεξιότητες και πολλά εργατικά χέρια στρέφονται στη βιομηχανία και την ατμηρή ναυτιλία.

Οι βιομηχανίες εκμηχανίζονται σταδιακά, δημιουργούνται τα πρώτα μηχανοκίνητα εργοστάσια, η οικονομία ανακάμπτει στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και η έντονη βιομηχανική δραστηριότητα διατηρείται μέχρι τον μεσοπόλεμο.

Κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου και ιδιαίτερα μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο η βιομηχανία παρακμάζει ξανά, τα εργοστάσια κλείνουν, οι βιομήχανοι μεταφέρουν τις επιχειρήσεις τους στον Πειραιά και αλλού και ο πληθυσμός μεταναστεύει.

Από τη δεκαετία του 90' όμως και εξής η οικονομία ανακάμπτει λόγω της τουριστικής ανάπτυξης με την στροφή αυτή από την παραγωγική δραστηριότητα στην παροχή υπηρεσιών να επηρεάζει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της πόλης και της κοινωνίας του νησιού.

10.1. Το Κέντρο Τεχνικού Πολιτισμού – Βιομηχανικό Μουσείο Ερμούπολης και το Έργο του/Συνέντευξη με την κα. Μαυροειδή

Το Κέντρο Τεχνικού Πολιτισμού – Βιομηχανικό Μουσείο Ερμούπολης ιδρύθηκε από τον Δήμο Σύρου – Ερμούπολης σε συνεργασία με το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και το Υπουργείο Πολιτισμού και εγκαινιάστηκε στις 12 Μαΐου του 2000 με την έκθεση ‘Ένα Μουσείο Γεννιέται’, στο χώρο του Χρωματουργείου Κατσιμαντή, με θέμα τη βιομηχανία και τη ναυτιλία της Ερμούπολης. Η έκθεση αποτέλεσε μοναδικό δείγμα για την προστασία, την ανάδειξη της βιομηχανικής κληρονομιάς και του ιστορικού γίνεσθαι της πόλης και μετά την επιτυχημένη λειτουργία της ακολούθησε αναμόρφωση της έκθεσης ως αποτέλεσμα της επιστροφής των δανείων από άλλα μουσεία και ιδιωτικές συλλογές η οποία ολοκληρώθηκε τον Μάιο του 2001.

Το συγκρότημα του Κέντρου Τεχνικού Πολιτισμού – Βιομηχανικό Μουσείο Ερμούπολης αποτελείται από τέσσερα κτίρια: το Χρωματουργείο Κατσιμαντή (Εικόνα 3), το Βυρσοδεψείο Κορνηλάκη (Εικόνα 5), το Υφαντουργείο Βελισσαρόπουλου (Εικόνες 6,7) και το Σκαγιοποιείο Αναιρούση (Εικόνα 8) τα οποία σήμερα είναι πλήρως αποκατεστημένα και φιλοξενούν μόνιμες και περιοδικές εκθέσεις ή αποτελούν πολυχώρους πολιτισμού.

Ο λόγος που το συγκρότημα του Κέντρου Τεχνικού Πολιτισμού – Βιομηχανικό Μουσείο Ερμούπολης καθίσταται ως ένα υπόδειγμα αξιοποίησης και ανάδειξης της βιομηχανικής κληρονομιάς της χώρας και άξιο μελέτης είναι γιατί τόσο οι τοπικοί φορείς όσο και οι επιστήμονες που ασχολήθηκαν με αυτό το τεράστιο project χρησιμοποίησαν την εκπαίδευση, την επικοινωνία, τις σχέσεις των ντόπιων με την παράδοση και την αγάπη για το νησί τους και τον τουρισμό για την ανάπτυξη μιας εναλλακτικής μορφής τουρισμού.

Πιο συγκεκριμένα:

Σύμφωνα με την πρώτη αρχή της Χάρτας πολιτιστικού τουρισμού (<https://www.icomos.org/charters/tourism_greek.pdf>) ένας από τους πρωταρχικούς στόχους της διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι να μεταδοθεί η σημασία και η ανάγκη διατήρησής της στα μέλη της κοινότητας υποδοχής και στους επισκέπτες. Στην περίπτωση του ΒΜΕ ενσωματώθηκαν στις αίθουσες τέσσερα σημεία προβολών όπου παρουσιάζεται το υλικό του οπτικοακουστικού αρχείου προφορικών μαρτυριών. Σε άλλα σημεία ο επισκέπτης παρακολουθεί μια περιήγηση στο λιμάνι της Ερμούπολης των αρχών του 20^{ου} αιώνα με πραγματικές εικόνες σε διαφάνειες και μια τρισδιάστατη εικονική περιήγηση σε κτίρια της Ερμούπολης του 1900.

Στο πλαίσιο της εκπαίδευσης το Μουσείο συμμετείχε στον εορτασμό των Ευρωπαϊκών Ημερών Πολιτιστικής Κληρονομιάς το 2001 που διοργανώνει κάθε χρόνο το Υπουργείο Πολιτισμού. Στόχος ήταν οι εξοικείωση των μαθητών δημοτικών σχολείων με την τυπογραφική και εκδοτική παράδοση της Ερμούπολης, με την τεχνική της τυπογραφίας μέσω του αποκατεστημένου τυπογραφικού πιεστηρίου από τη συλλογή του ΒΜΕ αλλά και η σύνδεση του παρελθόντος και του παρόντος της συριανής τυπογραφίας μέσω της συνάντησης παλαιών και νέων τυπογράφων.

Επίσης το ΒΜΕ συνεργάζεται με πανεπιστημιακούς φορείς και φιλοξενεί ετήσια σεμινάρια και άλλες συναντήσεις όπως τη συνάντηση του TICCIH το 2001 με θέμα τα βιομηχανικά αρχεία. Παράλληλα λειτουργεί ένα πρότυπο εργαστήριο αποκατάστασης ιστορικών κινητήριων μηχανών στο χώρο του πρώην εργοστασίου υφαντουργίας Βελισσαρόπουλου.

Απαραίτητη προϋπόθεση όμως για τη βιωσιμότητα του Μουσείου πριν από κάθε προσπάθεια για διάσωση και ανάδειξη της βιομηχανικής κληρονομιάς, ήταν η στενή επαφή και σχέση του Μουσείου και του ΚΕΤΕΠΟ με την τοπική κοινωνία. Η ερευνητική ομάδα προκειμένου να εντοπίσει, να καταγράψει και να διασώσει τον εξοπλισμό για να συγκεντρώσει τη συλλογή του μουσείου έπρεπε να φτιάξει δίκτυα συνεργασίας και υποστήριξης. Σε αυτό το σημείο μεγάλο ρόλο έπαιξε η συγκρότηση του Αρχείου Προφορικών Μαρτυριών (εργατών, εργατριών, τεχνιτών, επιχειρηματιών της Συριανής βιομηχανίας) που έδωσε στην επικοινωνία του Μουσείου με τον κόσμο μια άλλη ποιότητα.

Ως προς την επικοινωνιακή πολιτική στο νησί φιλοξενούνται δράσεις και εκδηλώσεις σε ιστορικά κτίρια της πόλης με σκοπό την προώθηση και την προβολή της πολιτιστικής κληρονομιάς και την καλλιέργεια των τεχνών στο πλαίσιο της δραστηριοποίησης της επιτροπής Πολιτισμού του Δήμου Σύρου – Ερμούπολης. Τέτοια φεστιβάλ είναι το Φεστιβάλ Κιθάρας, το Διεθνές Φεστιβάλ Αιγαίου, το Διεθνές Φεστιβάλ Κινηματογράφου, το Φεστιβάλ Ρεμπέτικου η Σύρα του Μάρκου Βαμβακάρη, το Διεθνές Φεστιβάλ Κινουμένων Σχεδίων Animasyros και το Eye's Walk Festival που συνδέει τη Σύρο και τις Κυκλάδες με τις πρωτεύουσες του κόσμου μέσω της digital art και του video installation στα ιστορικά κτίρια με στόχο την ανάδειξη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς της.

Ο Δήμος Σύρου – Ερμούπολης είναι αδελφοποιημένος με αρκετές πόλεις της Ελλάδας και της Ευρώπης προκειμένου να συνεργαστεί και να ανταλλάξει εμπειρίες και πρακτικές σε θέματα πολιτισμού, τουρισμού και εκπαίδευσης. Επίσης υπήρξε πρωτοπόρος μέσω του προγράμματος HERMES για τη Ψηφιακή Διαχείριση Ιστορικών Κτηρίων της Ερμούπολης που βραβεύτηκε το 2015 από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και την Europa Nostra.

Το πρόγραμμα περιλαμβάνει ένα μοντέλο ψηφιοποίησης που καταγράφει δεδομένα προσβάσιμα από το κοινό σε 190 πεδία για την αξιολόγηση και διαχείριση του κτιριακού αποθέματος της πόλης. (ιστορία κτιρίου, κατάσταση, ιδιοκτησιακό καθεστώς, αρχιτεκτονικά στοιχεία, φθορές κλπ.).

Ο κτιριακός πλούτος της πόλης αντιμετωπίζεται ως artefact και παρουσιάζεται με ένα καινοτόμο σύστημα που αντλεί στοιχεία μέσα από υπάρχουσες βάσεις δεδομένων και επιτόπια συλλογή από την περιοχή μελέτης σε συνεργασία με πανεπιστημιακούς και ερευνητικούς φορείς. Μέχρι σήμερα έχουν καταγραφεί 1.040 κτίρια ενώ εκτιμάται ότι περίπου 2 - 4 κτίρια καταστρέφονται ετησίως λόγω εγκατάλειψης.

Ωστόσο ο ιστότοπος του ΚΕΤΕΠΟ – ΒΜΕ αν και είναι αρκετά σύγχρονος, ιδιαίτερα εύχρηστος για τον επισκέπτη, παρέχει τις βασικές πληροφορίες για το μουσείο, τις δράσεις του, τις συλλογές, τις χορηγίες, την πρόσβαση σε αυτό και συνδέεται με τους λογαριασμούς του μουσείου σε facebook και Twitter, δεν ενημερώνεται αρκετά συχνά, σε αντίθεση με τον αντίστοιχο λογαριασμό στο facebook, και απευθύνεται μόνο σε Έλληνες καθώς δεν υπάρχει η επιλογή της αγγλικής γλώσσας.

Η κυρία Μαυροειδή αποτέλεσε μέλος της επιστημονικής ομάδας του Μουσείου Ερμούπολης την περίοδο της καταγραφής της συλλογής και των μουσειολογικών μελετών. Συνεπώς η συνέντευξη μαζί έχει ιδιαίτερη βαρύτητα όσο αφορά την Ερμούπολη καθώς μοιράστηκε την εμπειρία της από τη στιγμή που ξεκίνησε όλο αυτό το τεράστιο project της αποκατάστασης και ανάδειξης του Ερειπιώνα μέχρι και την παράδοση του Βιομηχανικού Μουσείου στο κοινό, τη μετέπειτα εξέλιξή του αλλά και το feedback τόσο των επισκεπτών όσο και των κατοίκων.

Επειδή όμως η έλλειψη γνώσης σε ανθρώπους όλων των ηλικιών όσο αφορά τη βιομηχανική κληρονομιά της Ελλάδας, η εγκατάλειψη των βιομηχανικών μνημείων, η αξιοποίηση και ανάδειξή τους και η σχέση των ντόπιων με τον βιομηχανικό τουρισμό είναι ζητήματα που απασχολούν τη βιβλιογραφία, όπως διαπιστώθηκε από την έρευνα, της ζητήθηκε να επιβεβαιώσει ή όχι με την εμπειρία της τους παραπάνω προβληματισμούς.

Οι ερωτήσεις και οι απαντήσεις της συνέντευξης έχουν ως εξής:

Θεωρείτε ότι οι Έλληνες είναι εξοικειωμένοι με τις έννοιες βιομηχανική αρχαιολογία, βιομηχανική κληρονομιά και βιομηχανικός τουρισμός;

Αυτό είναι ένα θέμα που μας βασανίζει εδώ και πολλά χρόνια εμάς όσους ασχολούμαστε με τη βιομηχανική αρχαιολογία και τη βιομηχανική κληρονομιά εν γένει. Η απάντηση είναι σύνθετη, δηλαδή όχι δεν είναι η πρώτη και προφανής απάντηση γιατί η πολιτική του κράτους, η εκπαίδευση και η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι στραμμένες προς την αρχαιότητα και το Βυζάντιο, την ίδια στιγμή όμως τα τελευταία χρόνια ο κόσμος αρχίζει σιγά σιγά στο άκουσμα της λέξης βιομηχανική κληρονομιά να μη σε κοιτάει με κενό βλέμμα. Αξίζει επίσης να πούμε ότι η βιομηχανική αρχαιολογία έχει ένα διόλου ευκαταφρόνητο παρελθόν.

Στη δεκαετία του 80' άνθρωποι που έχουν σπουδάσει αυτό το αντικείμενο στην Αγγλία και τη Γαλλία φέρνουν αυτές τις νέες ιδέες και στην Ελλάδα γνωρίζοντας τους μεγάλους βιομηχανικούς Ερειπιώνες που βρίσκονται διάσπαρτοι στην Ελλάδα.

Άρα γύρω στο 1985 ξεκινάει το ενδιαφέρον από επιστημονική σκοπιά για τη βιομηχανική αρχαιολογία και κληρονομιά. Αυτό είναι πολύ σημαντικό γιατί το ενδιαφέρον που υπάρχει σήμερα και άρα μπορούμε να μιλάμε για αξιοποίηση, ανάδειξη και βιομηχανικό τουρισμό είναι αποτέλεσμα αυτής της μακράς προεργασίας ανθρώπων που δούλεψαν για την κατοχύρωση της έννοιας της βιομηχανικής κληρονομιάς της Ελλάδας και για την διάσωσή της.

Αυτοί οι πυρήνες ξεκίνησαν από το Υπουργείο Πολιτισμού, το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο προκειμένου να καταγράψουν βιομηχανικά κατάλοιπα από τις καπναποθήκες της Ξάνθης ως τα μεταλλεία της Σερίφου, του Λαυρίου κλπ. Έτσι αρχίζει σιγά σιγά μέσα στις πόλεις να εμφανίζεται η έννοια του βιομηχανικού μνημείου και ο κόσμος να καταλαβαίνει ότι το παρελθόν μας δεν σταματάει στο Βυζάντιο.

Αν και έχουμε ακόμα πολύ δρόμο να διανύσουμε ωστόσο, από διάφορες προσπάθειες που έχουν γίνει πανελλαδικά θεωρώ ότι ο κόσμος ενδιαφέρεται την παραγωγική δραστηριότητα του κάθε τόπου και δείχνει να πλησιάζει τα κατά τόπους μουσεία.

Άρα ναι υπάρχει πεδίο για τον βιομηχανικό τουρισμό όμως αυτό έχει σχέση και με την εκπαίδευση δηλαδή πως προσεγγίζουν τα παιδιά την ιστορία και τη βιομηχανική κληρονομιά και στη συνέχεια πως τη διαχειριζόμαστε και πώς την αξιοποιούμε.

Υπάρχουν περιοχές στην Ελλάδα που διαθέτουν σημαντικά βιομηχανικά μνημεία;

Φυσικά και υπάρχουν. Το καναβουργείο της Έδεσσας, τα εκτροφεία μεταξοσκώληκα στη Θράκη, τα υφαντουργεία στη Νάουσα, οι αποθήκες Λιβανίου στη Θεσσαλονίκη, τα ορυχεία της Θάσου, τα εργοστάσια του Ματσάγγου και του Τσαλαπάτα στο Βόλο, το λιγνιτορυχείο Αλιβερίου, τα λιπάσματα της Δραπετσώνας, το πάρκο του Λαυρίου, το υδροηλεκτρικό εργοστάσιο της ΔΕΗ στο Παλαιό Φάληρο, τα Μεταλλεία της Σερίφου, το βιομηχανικό μουσείο Σύρου κ.α.

Και μιας και μιλάμε για βιομηχανικό τουρισμό θα μπορούσαμε να πούμε ότι όλα τα παραπάνω συγκροτούν ένα δίκτυο που διατρέχει ολόκληρη την Ελλάδα και αγκαλιάζει πολλούς παραγωγικούς κλάδους, πολλές διαφορετικές περιοχές, τοπία και πόλεις. Θα μπορούσε λοιπόν ο ειδικός εναλλακτικός τουρίστας να ακολουθήσει αυτό το δίκτυο και να μάθει ολόκληρη τη βιομηχανική ιστορία της Ελλάδας. Κάτι τέτοιο όμως προϋποθέτει δομές που να μπορούν να φιλοξενήσουν κόσμο και πολλά από τα παραπάνω μέρη αλλά και πολλά άλλα που υπάρχουν ανά την Ελλάδα έχουν την δυνατότητα επανάχρησης.

Στη Σύρο για παράδειγμα στο δρόμο των εργοστασίων που ξεκινά από το λιμάνι και καταλήγει στο βιομηχανικό μουσείο υπάρχει ένα ξενοδοχείο ο Διογένης που στο παρελθόν ήταν μηχανουργείο. Αν και το κτίριο είναι απογυμνωμένο από την ιστορία του χώρου και δεν θυμίζει την παλιά χρήση του δεν παύει να είναι ένα πρώην μηχανουργείο που με μια καλύτερη διαχείριση θα μπορούσε να αποτελέσει μια ενότητα με τα υπόλοιπα βιομηχανικά κτίρια και να γίνει ολόκληρη η περιοχή το Μάντσεστερ του Αιγαίου.

Θεωρείτε πως έχει γίνει επαρκής αξιοποίηση των βιομηχανικών μνημείων της Ελλάδας;

Σε καμία περίπτωση δεν είναι επαρκής και μάλιστα έχουμε πολλές καταστροφές και απώλειες. Αυτό που πρέπει να τονίσουμε είναι ότι η κήρυξη από το Υπουργείο Πολιτισμού είναι ένα πρώτο στάδιο για την προστασία των μνημείων αλλά δεν σημαίνει διάσωση. Μπορεί δηλαδή να σταματήσει κάποιον που θέλει για παράδειγμα να το γκρεμίσει αλλά μπορεί να μείνει και να γκρεμίζεται από μόνο του ελλείψει χρημάτων για την αναστήλωση.

Θα μπορούσε κατά τη γνώμη σας μια σωστή αξιοποίηση της βιομηχανικής κληρονομιάς να αυξήσει τον τουρισμό μιας περιοχής και να οδηγήσει σε οικονομική ανάπτυξη;

Αυτό είναι κάτι που συζητάμε και στο TICCHI πως πρέπει να υπάρξει ένας κεντρικός σχεδιασμός, όχι απαραίτητα από το υπουργείο Πολιτισμού, αλλά να δοθούν κάποιες κατευθυντήριες από φορείς που συνομιλούν και σχεδιάζουν προς ναυτιλωμένους ανά την Ελλάδα. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί το Hydrama (Εικόνες 9, 10, 11) ένα παλιό καπνομάγαζο στη Δράμα που έχει μετατραπεί σε ξενοδοχείο αλλά που σε πολλά σημεία κρατά στοιχεία της πρωταρχικής του χρήσης.

Πιστεύετε πως σε επικοινωνιακό επίπεδο έχουν γίνει αξιόλογες προσπάθειες για την ανάδειξη των βιομηχανικών μνημείων; Εσείς τι θα προτείνατε;

Τα social media είναι σίγουρα ένα πολύ σημαντικό μέσο για τη διάδοση πληροφοριών και γνώσης σχετικά με τη βιομηχανική κληρονομιά της Ελλάδας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η ομάδα ΒΙ.Δ.Α που υπάρχει στο facebook και συστήθηκε από μια ομάδα ανθρώπων που παρακολούθησαν ένα τρίμηνο σεμινάριο βιομηχανικής αρχαιολογίας που διοργάνωσε το ΕΚΠΑ μαζί με την ακαδημία Πλάτωνος. Η ανάγκη των εκπαιδευόμενων να διατηρήσουν τη μεταξύ τους επαφή και μετά το πέρας του σεμιναρίου αλλά και η αγάπη και το ενδιαφέρον για το συγκεκριμένο αντικείμενο τους έκανε να φτιάξουν πειραματικά μια ομάδα στο facebook με σκοπό μια συλλογική εθελοντική προσπάθεια καταγραφής και διάσωσης της βιομηχανικής κληρονομιάς της Ελλάδας και την ενθάρρυνση ενός διαλόγου διαδικτυακά αναφορικά με τον τεχνικό πολιτισμό της χώρας.

Σήμερα η ομάδα αυτή απαριθμεί σχεδόν 5.000 μέλη και στον ιστότοπο φιλοξενούνται πάνω από εκατό καταγραφές βιομηχανικών μνημείων από τη μια άκρη της Ελλάδας ως την άλλη.

Επίσης πολλή σημαντική είναι και η έκθεση Βιομηχανικής κληρονομιάς που έγινε στην Ξάνθη τον Νοέμβριο του 2018 με αφορμή το ευρωπαϊκό έτος πολιτιστικής κληρονομιάς υπό την αιγίδα του Υπουργείου πολιτισμού και του ΥΝΜΤΕΑΜΘ (Υπηρεσία Νεότερων Μνημείων & Τεχνικών Έργων Ανατολικής Μακεδονίας – Θράκης) και αφορούσε το υλικό που έχει οργανώσει το ελληνικό τμήμα του TICCHI σε συνεργασία με το ελληνικό τμήμα του ICOMOS και το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο ως ένα καταστάλαγμα της βιομηχανικής κληρονομιάς από το 80' μέχρι και σήμερα.

Αξίζει να σημειωθεί ότι και η συμβολή της ομάδας ΒΙ.Δ.Α είναι τόσο σημαντική που έλαβε και αυτή μέρος στο συνέδριο. Όμως το πιο σημαντικό όσο αφορά την επικοινωνία είναι η διάδοση μιας συγκροτημένης και δομημένης γνώσης για την ιστορία της βιομηχανίας και του τι σημαίνει διάδοση, ανάδειξη και πώς τα αξιολογούμε όλα αυτά.

Κάτω από ποιες συνθήκες λήφθηκε η απόφαση της ανάπλασης του ερειπιώνα της Σύρου;

Η απόφαση της ανάπλασης ήταν το αποτέλεσμα μιας πολύχρονης εργασίας ιστορικών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών με επικεφαλής τον Βασίλη Παναγιωτόπουλο και την Χριστίνα Αγριαντώνη, επίσης ιστορικού, που ασχολήθηκαν με το κομμάτι της βιομηχανικής αρχαιολογίας και ήταν από τους πρωτεργάτες που μελέτησαν για χρόνια την υπόθεση της Ερμούπολης.

Άρα μελετώντας ως ιστορικοί την Ερμούπολη και το εκεί φαινόμενο στη δεκαετία του 90', καταλήγουν στη συγκεκριμενοποίηση ενός έργου και τη δημιουργία μιας ομάδας που θα αναλάμβανε το έργο σε συνεργασία με τη Νομαρχία και το Δήμο για τη δημιουργία του κέντρου τεχνικού πολιτισμού Ερμούπολης. Το Βιομηχανικό μουσείο αποτελεί κομμάτι ενός ευρύτερου συνόλου το οποίο ενδυναμώνεται από το 95' - 96' και εξής, παραχωρούνται κάποια κτίρια και αρχίζει η αποκατάστασή τους με πρώτο το χρωματουργείο Κατσιμαντή, του οποίου ο πύργος είχε καταρρεύσει, που επιλέγεται ως κεντρικό κτίριο που θα στεγάσει τα γραφεία και τις εκθέσεις του Βιομηχανικού Μουσείου.

Πρόκειται όπως αντιλαμβάνεστε για ένα τεράστιο Project το οποίο πήρε χρόνια μελέτης και έρευνας για να φτάσει στην τελική υλοποίησή του μέχρι το 1999 όταν συγκροτείται η επιστημονική ομάδα του μουσείου, στην οποία συμμετείχα, και ξεκινάει η καταγραφή της συλλογής και οι μουσειολογικές μελέτες.

Με ποιους τρόπους επικοινωνιακά έγινε γνωστή η ανάπλαση του Ερειπιώνα στο ευρύ κοινό;

Δυστυχώς εδώ έχουμε ένα πρόβλημα όσο αφορά την περίπτωση της Ερμούπολης, το οποίο για εμάς ήταν οδυνηρό αλλά και πολύ αντιπροσωπευτικό του τι συμβαίνει. Την ίδια στιγμή που αποτελεί ένα πολύ μεγάλο έργο παράλληλα, νομίζω, ότι έπρεπε να κερδηθεί το στοίχημα της επαφής με τον κόσμο της Ερμούπολης. Δηλαδή οι Συριανοί να το κάνουν δικό τους και αυτό είναι απαραίτητη προϋπόθεση για να ριζώσει κάτι και να γίνει κομμάτι του πληθυσμού και του τόπου.

Σε αυτό το σημείο υπάρχει πάντα μια ασυμβατότητα. Εμείς εκεί ήμασταν οι ξένοι και δεν είμαι σίγουρη αν αυτό το στοίχημα έχει κερδηθεί μέχρι τέλους. Είναι πραγματικά τραγικό ότι στην Ερμούπολη, μια παραγωγική και ακμάζουσα βιομηχανική πόλη, ξαφνικά από τη δεκαετία του 80' και μετά αποδομείται ολόκληρος ο παραγωγικός ιστός και μετατρέπεται σε έναν τουριστικό πόλο που έχει χάσει πολλά κομμάτια της ταυτότητάς του.

Κεφάλαιο 11

Συζήτηση

Από την έρευνα διαπιστώθηκε πως για τον Έλληνα ή ξένο τουρίστα ή για έναν μελετητή που επιθυμεί να επισκεφτεί κάποιο από τα βιομηχανικά μουσεία της χώρας που λειτουργεί ως μουσείο, η πληροφόρηση είναι δυστυχώς ελλιπής. Πέρα από τα μουσεία που λειτουργούν υπό την αιγίδα του ΠΙΟΠ, δεν υπάρχει ενιαία γραμμή επικοινωνιακά για την προβολή των βιομηχανικών μνημείων. Για τον μεν ταξιδιώτη οι πληροφορίες διαδίδονται στόμα με στόμα, για τον δε μελετητή όπως στην παρούσα περίπτωση, κρίνεται απαραίτητη η επίσκεψη στην ιστοσελίδα του κάθε φορέα ιδιωτικού ή δημόσιου που προστατεύει το μνημείο ώστε να διεξάγει μόνος του τα συμπεράσματά του.

Το γεγονός επίσης πως η βιβλιογραφία για τον βιομηχανικό τουρισμό στην Ελλάδα είναι πολλή περιορισμένη έως και ανύπαρκτη αποδεικνύει για μια ακόμη φορά πως ο συγκεκριμένος τομέας είναι εντελώς άγνωστος έως και ανύπαρκτος.

Όσο αφορά τη συνέντευξη της κυρίας Μαυροειδή, το σημείο εκείνο που προκαλεί εντύπωση είναι η επιφυλακτική έως και αρνητική στάση των ντόπιων απέναντι στο project του Ερειπιώνα.

Αυτό είναι ένα σημείο που αξίζει σχολιασμού καθώς αποδεικνύει πως η άγνοια των κατοίκων τους οδήγησε να αντιμετωπίσουν κάτι δικό τους ως εχθρικό. Άλλοι αντιμετώπιζαν με καχυποψία την επιτυχία του project ακόμα και την ίδια την επιστημονική ομάδα, άλλοι ήθελαν να παραμείνει το μέρος που γνώριζαν απaráλλαχτο γιατί απλά έτσι το βρήκαν έτσι ήθελαν να παραμείνει και άλλοι φοβόντουσαν τις επιπτώσεις της προσέλευσης ενός μεγάλου αριθμού επισκεπτών. Από τα παραπάνω λοιπόν προκύπτει το συμπέρασμα πως προτού γίνει οποιοδήποτε βήμα για την τουριστική αξιοποίηση οποιουδήποτε μνημείου, οι ντόπιοι θα πρέπει να εκπαιδευτούν, να ενημερωθούν και να είναι σίγουροι πως δεν θα αλλάξει κάτι στην καθημερινότητά τους και σε αυτά που έχουν συνηθίσει να ακούνε και να βλέπουν από γενιά σε γενιά.

Κεφάλαιο 12

Έρευνα Κοινού

Ερωτηματολόγιο για τη γνώση της βιομηχανικής κληρονομιάς στην Ελλάδα

Πέρα από τη βιβλιογραφία και την άποψη της κυρίας Μαυροειδή στο ερώτημα αν οι Έλληνες γνωρίζουν τις έννοιες βιομηχανική αρχαιολογία, βιομηχανική κληρονομιά και βιομηχανικός τουρισμός, έγινε μια έρευνα προκειμένου να διαπιστωθεί το τί πιστεύουν οι ίδιοι. Παράλληλα, είχε σκοπό να διερευνήσει το αν γνωρίζουν περιοχές με βιομηχανικά μνημεία και τι θα τους έκανε να επισκεφτούν ένα τέτοιο μνημείο. Για τις ανάγκες της έρευνας ρωτήθηκαν 128 άτομα και τα ερωτηματολόγια διανεμήθηκαν μέσω e – mail, google και χέρι με χέρι.

Το κοινό κλήθηκε να απαντήσει στις ακόλουθες ερωτήσεις:

Τι ηλικία έχετε;

14-18

18-25

26-35

36-45

45+

Ποιο το μορφωτικό σας επίπεδο;

Μαθητής/Μαθήτρια

Απόφοιτος Λυκείου

Πτυχίο ΤΕΙ

Πτυχίο ΑΕΙ

Γνωρίζετε τις έννοιες βιομηχανική αρχαιολογία, βιομηχανική κληρονομιά, βιομηχανικός τουρισμός;

Ναι

Όχι

Γνωρίζετε κάποια περιοχή στην Ελλάδα που να διαθέτει μνημείο βιομηχανικής κληρονομιάς;

Ναι

Όχι

Για ποιο λόγο θα επισκεπτόσασταν ένα μνημείο βιομηχανικής κληρονομιάς;

Για μια εκδήλωση που θα διεξάγονταν στο χώρο (π.χ. συναυλία, συνέδριο)

Μια ανάρτηση στο διαδίκτυο ή στα κοινωνικά δίκτυα

Μια πρόταση από φίλο/γνωστό που το έχει επισκεφτεί

Για το ίδιο το μνημείο

Για τίποτε από τα παραπάνω

Τα αποτελέσματα έχουν ως εξής:

Συνολικός αριθμός ενηλίκων ερωτηθέντων: 128

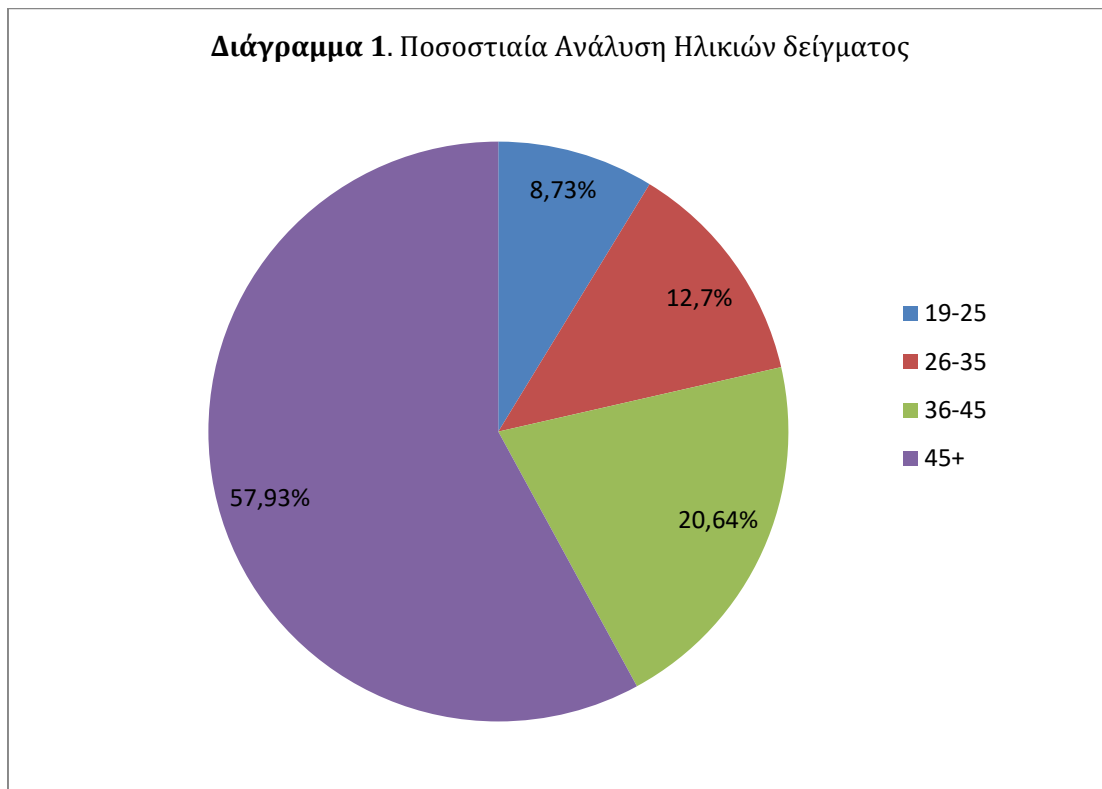
Το ηλικιακό δείγμα διαμορφώθηκε ως εξής:

19-25 : 8,73%

26-35 : 12,7%

36-45 : 20,64%

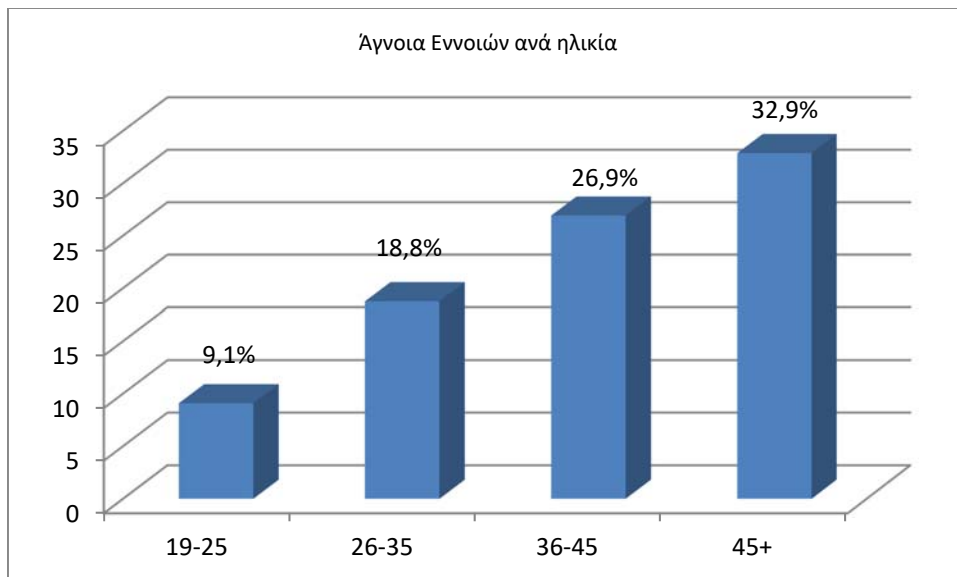
45+ : 57,93%

Υπολογισμός άγνοιας βιομηχανικών εννοιών και βιομηχανικών τοποθεσιών γενικά και ανά Ηλικία

Το 29,3% των ερωτηθέντων, ανεξαρτήτως ηλικίας, δεν γνωρίζουν τις έννοιες

Ειδικότερα τα ποσοστά ανάλογα με την ηλικία διαμορφώνονται ως εξής:

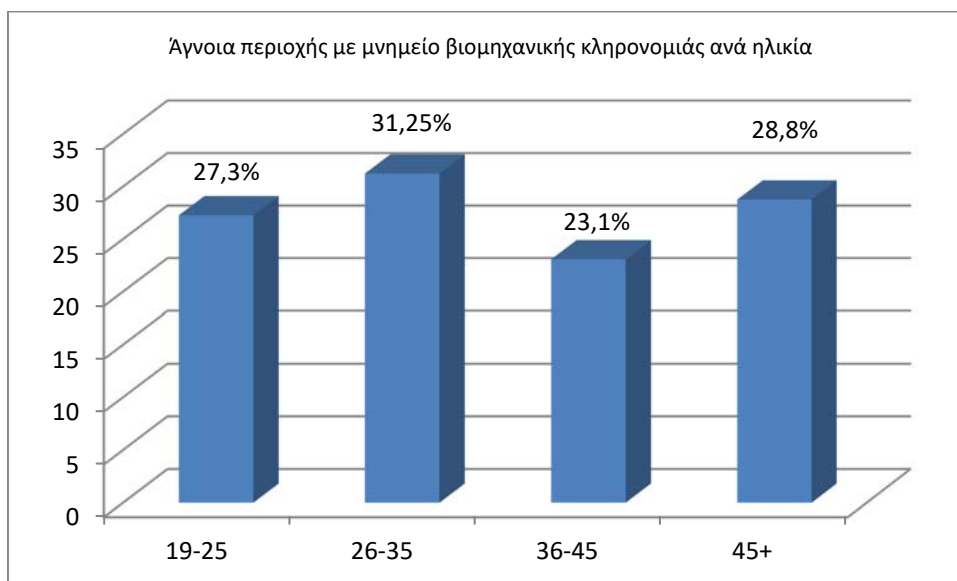

Διάγραμμα 2. Άγνοια Εννοιών βιομηχανικής κληρονομιάς ανά ηλικία

Παρατηρούμε ότι με την όσο κινούμαστε σε μεγαλύτερες ηλικίες οι έννοιες γίνονται όλο και λιγότερο ευρύτερα γνωστές.

Το 27,7% των ερωτηθέντων ανεξαρτήτως ηλικίας δεν γνωρίζουν κάποιον μνημείο βιομηχανικής κληρονομιάς ανεξαρτήτως ηλικίας

Ειδικότερα τα ποσοστά ανάλογα με την ηλικία διαμορφώνονται ως εξής:

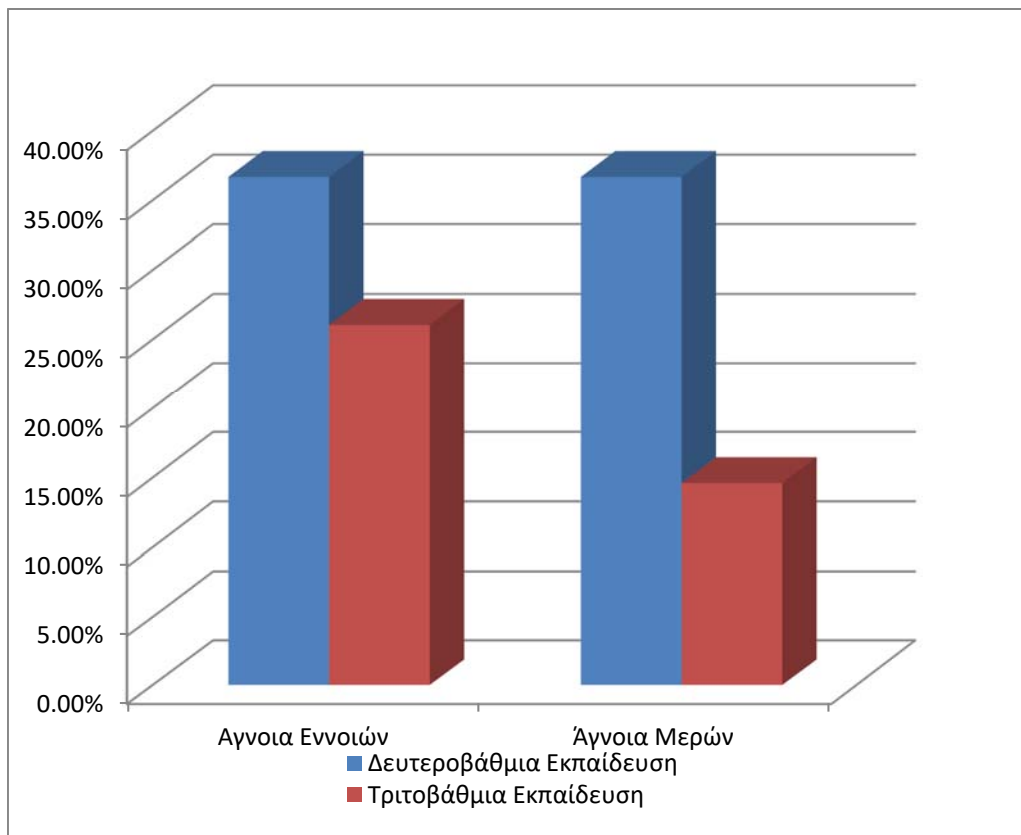
Διάγραμμα 3. Άγνοια περιοχής με μνημείο βιομηχανικής κληρονομιάς ανά ηλικία

Δεδομένου του άνισου της κατανομής των ηλικιών παρατηρούμε ότι τα ποσοστά που έχουν άγνοια για μια περιοχή με μνημείο βιομηχανικής κληρονομιάς, είναι περίπου συγκεντρωμένα γύρω στο 30% του εκάστοτε πληθυσμού. Μπορούμε δηλαδή να υποθέσουμε ότι το 1/3 της εκάστοτε ηλικίας αγνοεί την ύπαρξή τους, γεγονός που συμπίπτει και με το γενικό ποσοστό που έχει υπολογισθεί στο 27,7%

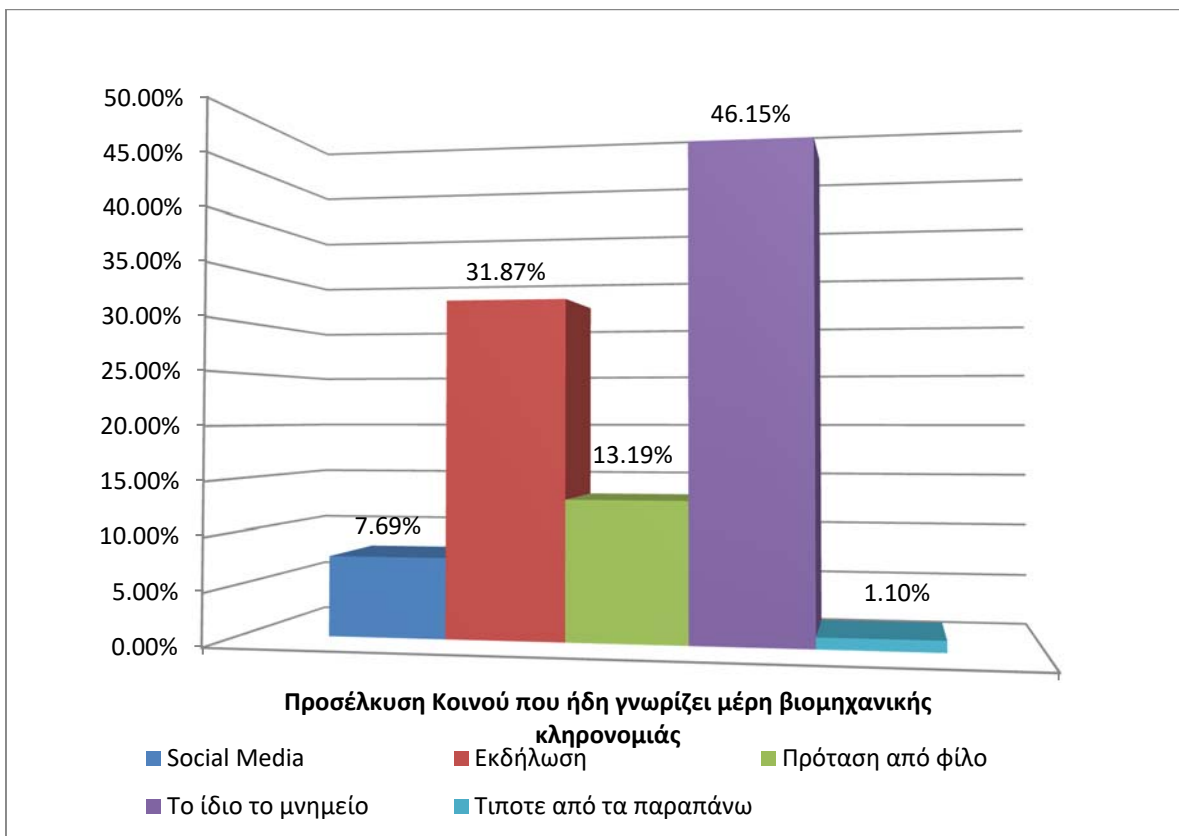
Από την σύγκριση των δύο γραφημάτων προκύπτει το παράδοξο ότι ενώ οι έννοιες είναι περισσότερο άγνωστες σε μεγαλύτερες ηλικίες, εντούτοις, οι περιοχές που διαθέτουν τέτοια μνημεία είναι ομοιόμορφα άγνωστες σε όλες τις ηλικίες. Αυτό μπορεί να σημαίνει ότι η γνώση των τοποθεσιών είναι εμπειρική μέσα από ταξίδια ή ακούσματα και δεν συνδέεται άμεσα με την γνώση των ίδιων των εννοιών.

Το 18,2% δεν γνωρίζουν ούτε μέρος ούτε έννοιες

Μέτρηση άγνοιας βιομηχανικών εννοιών και βιομηχανικών περιοχών σύμφωνα με το μορφωτικό επίπεδο

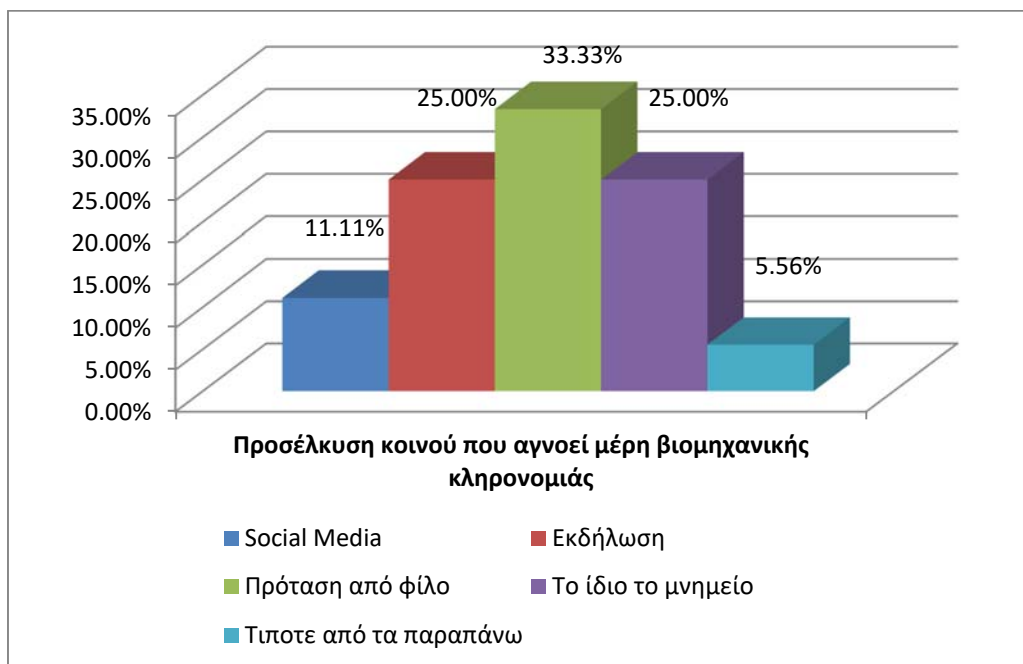

Διάγραμμα 4. Άγνοια εννοιών βιομηχανικής κληρονομιάς και άγνοια τοποθεσιών με μνημεία βιομηχανικής κληρονομιάς

Διάγραμμα 5. Προσέλκυση κοινού που γνωρίζει περιοχές με μνημεία βιομηχανικής κληρονομιάς

Παρατηρούμε ότι τα social media και το διαδίκτυο δεν είναι πολύ δημοφιλή μέσα για την προσέλκυση κοινού που ήδη γνωρίζει κάποια περιοχή που διαθέτει μνημείο βιομηχανικής κληρονομιάς

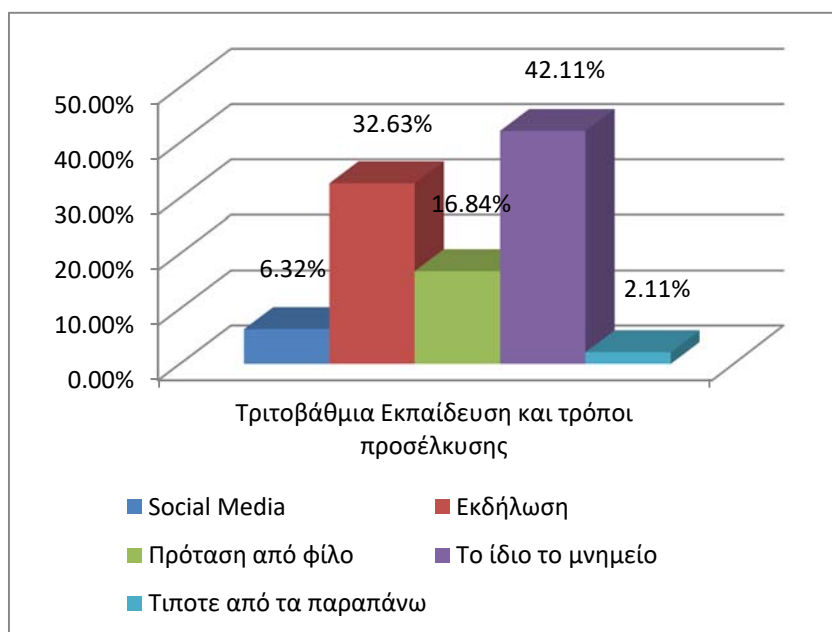

Διάγραμμα 6. Προσέλκυση κοινού που δεν γνωρίζει μέρη με μνημεία βιομηχανικής κληρονομιάς

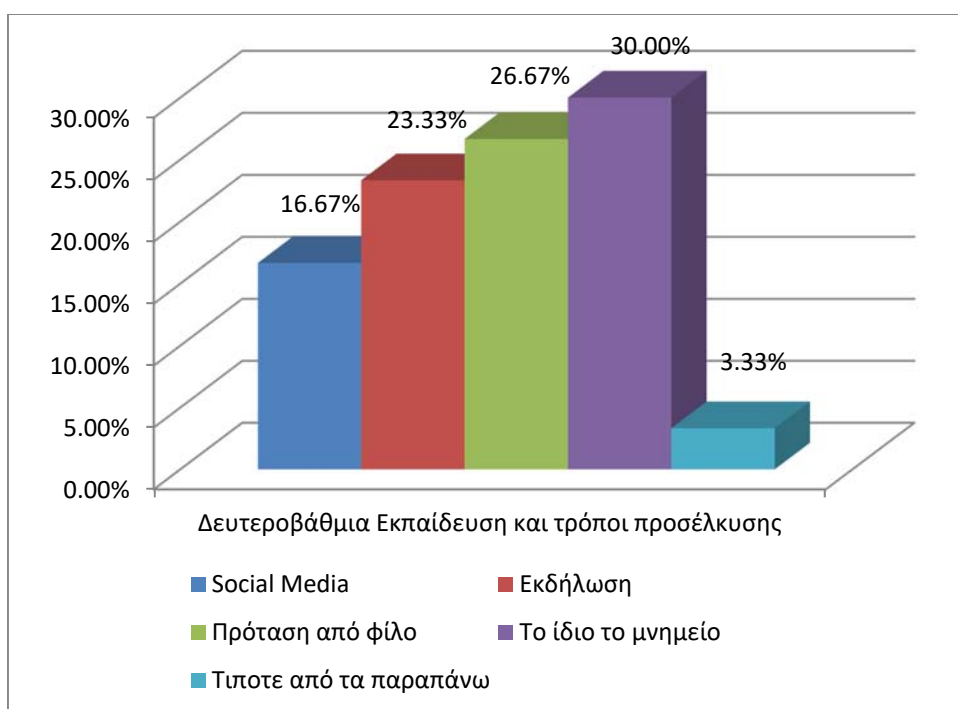
Το κοινό που αγνοεί περιοχές με μνημεία βιομηχανικής κληρονομιάς, δείχνει να προσελκύεται περισσότερο από την πληροφορία που προέρχεται από ένα οικείο του για την επίσκεψη σε ένα τέτοιο μνημείο, σε αντίθεση με το κοινό που γνωρίζει ήδη την ύπαρξη τέτοιων περιοχών και κατατάσσει αυτήν την επιλογή τρίτη και με το πολύ μικρότερο ποσοστό του 13,19%. Στην δεύτερη θέση βρίσκονται με το ίδιο ποσοστό, η επιλογή της διεξαγωγής μιας εκδήλωσης στο χώρο του μνημείου και η επιλογή του ίδιου του μνημείου. Το social media και το διαδίκτυο παραμένουν στην προτελευταία θέση και σε αυτό το δείγμα κοινού με καλύτερο όμως ποσοστό 11,11% σε σχέση με το 7,69%.

Οι διαφορές ως προς τους τρόπους προσέλκυσης κοινού είναι αξιοσημείωτες έχουν όμως κοινό τόπο ότι τα social media παραμένουν στην προτελευταία θέση προτίμησης.

Τρόποι προσέλκυσης κοινού με βάση το μορφωτικό επίπεδο

Διάγραμμα 7. Τρόποι προσέλκυσης κοινού τριτοβάθμιας εκπαίδευσης

Διάγραμμα 8. Τρόποι προσέλκυσης κοινού Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης

Συγκρίνοντας τα δύο γραφήματα προκύπτει ότι και στις δύο μορφωτικές βαθμίδες ότι το κοινό προσελκύεται από το ίδιο το μνημείο

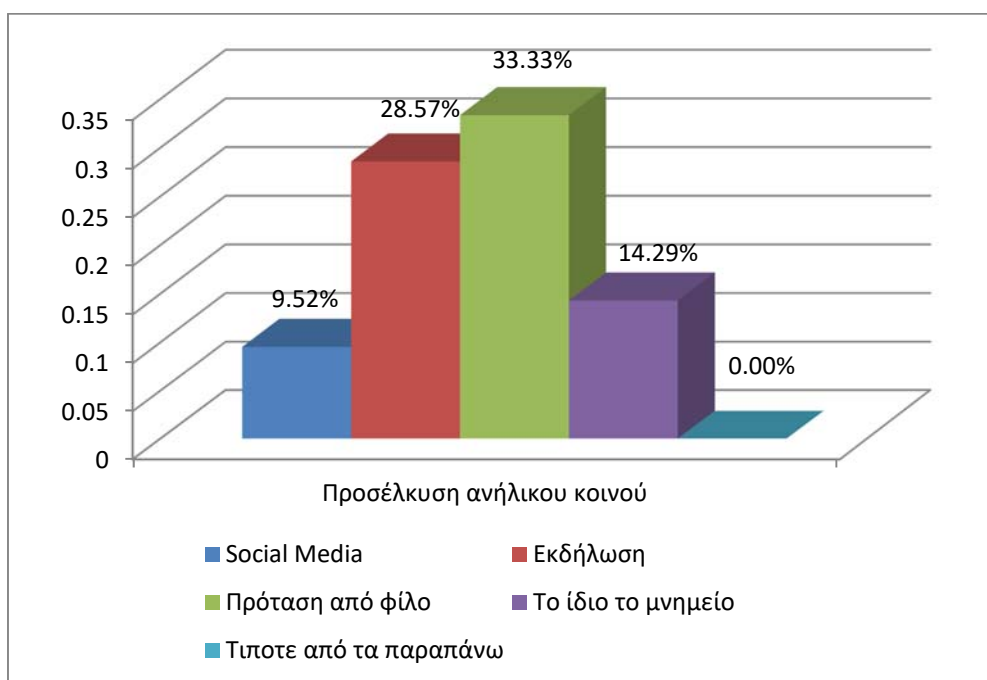
Η επιλογή εκδήλωση στο χώρο του μνημείου παραμένει ένα ισχυρό μέσο προσέλκυσης κοινού που αντιπροσωπεύει και τις δύο κατηγορίες εκπαίδευσης, ενώ έντονη διαφορά προκύπτει στην επιλογή ενημέρωση από φίλο/γνωστό που δείχνει να είναι ο δεύτερος δημοφιλέστερος τρόπος προσέλκυσης κοινού δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Η προσέλκυση κοινού δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης μέσω social media φαίνεται να είναι αρκετά δημοφιλής με ποσοστό 16,67% εν αντιθέσει με το κοινό τριτοβάθμιας εκπαίδευσης όπου το ποσοστό δημοφιλίας είναι 6,32%.

Κατηγορία Κοινού 18 - 24

Το πλήθος του δείγματος των μαθητών είναι 21.

Παρατηρείται ότι το 100% του δείγματος δεν έχουν γνώση ούτε των βιομηχανικών εννοιών ούτε μιας περιοχής που να διαθέτει βιομηχανικό μνημείο.

Οι προτιμήσεις προσέλκυσης τους παρουσιάζονται στο παρακάτω γράφημα:

Διάγραμμα 9. Τρόποι προσέλκυσης ανήλικου κοινού

Παρατηρείται ότι και σε αυτό το δείγμα η προσέλκυση κοινού μέσω των social media αποτελεί τον λιγότερο δημοφιλή τρόπο.

Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι στην ερώτηση γιατί δεν επέλεξαν τα social media ως εύλογη απάντηση λόγω ηλικίας το μεγαλύτερο ποσοστό του δείγματος απάντησε ότι μπορεί να έπεφταν στην παγίδα των fake news.

12.1. Συζήτηση για τη Συνέντευξη και τα Αποτελέσματα της Έρευνας Κοινού

Ως προς το ερώτημα αν οι Έλληνες γνωρίζουν τις έννοιες βιομηχανική κληρονομιά, βιομηχανική αρχαιολογία και βιομηχανικός τουρισμός και αν υπάρχουν περιοχές με μνημεία βιομηχανικής κληρονομιάς, το θεωρητικό μέρος και τα αποτελέσματα της πρωτογενούς έρευνας ταυτίζονται. Η απάντηση τόσο της κυρίας Μαυροειδή όσο και της έρευνας κοινού είναι αρνητική.

Το 27,7% των ερωτηθέντων αγνοούν την ύπαρξη περιοχών που διαθέτουν μνημεία βιομηχανικής κληρονομιάς. Δεδομένου ότι θέλουμε να προσελκύσουμε αυτό το κοινό αν και επιλογή 'πρόταση από φίλο/γνωστό' δείχνει να είναι η πιο δημοφιλής με ποσοστό 33,3%, φαίνεται τελικά πως οι ενδιαφερόμενοι μπορούν να στραφούν στην οργάνωση εκδηλώσεων στο χώρο του μνημείου και στην προώθηση του ίδιου του μνημείου και όχι τόσο με τα social media που αποδείχτηκαν λιγότερο δημοφιλή.

Το ίδιο κοινό, αν το κατατάξουμε ανάλογα με το μορφωτικό του επίπεδο, διαπιστώνουμε ότι ανταποκρίνεται ομοιοτρόπως στις επιλογές 'το ίδιο το μνημείο' και 'μια εκδήλωση στο χώρο του μνημείου'.

Τα social media και το διαδίκτυο τυγχάνουν καθώς φαίνεται καλύτερης αποδοχής σε άτομα με δευτεροβάθμια εκπαίδευση, αλλά με ποσοστό μόλις 10% (περίπου).

Το 82,3% του κοινού που γνωρίζει έστω και μια περιοχή με μνημείο βιομηχανικής κληρονομιάς, θα προσελκύνταν κυρίως από το ίδιο το μνημείο με ποσοστό 46,15% ενώ οι εκδηλώσεις στο χώρο του μνημείου έρχονται δεύτερες με ποσοστό 31,87%. Και σε αυτήν την περίπτωση η επιλογή των social media και του διαδικτύου έρχεται τελευταία με ποσοστό 7,69%.

Η συμπεριφορά των μαθητών προσομοιώνει αρκετά στη συμπεριφορά των ενηλίκων που αγνοούσαν την ύπαρξη περιοχών με βιομηχανικά μνημεία. Και στις δύο περιπτώσεις έχουμε ως δημοφιλέστερη λύση την πρόταση από ένα οικείο άτομο που έχει ήδη επισκεφτεί το μνημείο.

Σε αυτό το σημείο όμως η άποψη της κυρίας Μαυροειδή με τις απαντήσεις του κοινού διαφέρει. Το μεγαλύτερο μέρος του κοινού και ιδιαίτερα οι μαθητές δεν τα επιλέγει ή δεν τα εμπιστεύεται ως μέσο ενημέρωσης για την βιομηχανική κληρονομιά και ως τρόπο προσέλκυσης για να επισκεφτεί ένα βιομηχανικό μνημείο.

Εν αντιθέσει με την κυρία Μαυροειδή η οποία δείχνει να πιστεύει στη δύναμη του διαδικτύου και δίνει ως παράδειγμα την ομάδα ΒΙ.Δ.Α. η οποία όμως αφορά κατά κύριο λόγο ένα εξειδικευμένο κοινό.

Σύμφωνα λοιπόν με τα δεδομένα μια πιθανή καμπάνια μέσω διαδικτύου για τη γνωριμία με τη βιομηχανική κληρονομιά της χώρας δεν θα είχε για τους διοργανωτές τα αναμενόμενα αποτελέσματα.

Κεφάλαιο 13

Επίλογος

Η βιομηχανική κληρονομιά της Ελλάδας μπορεί να είναι πλούσια και να έχει τα δικά της χαρακτηριστικά και αξίες, παραμένει όμως κατά το μεγαλύτερο μέρος της δίχως καταγραφή και άγνωστη στους Έλληνες. Συνδέεται με τη βιομηχανική αρχαιολογία που αναδεικνύει τον κοινωνικό χαρακτήρα των μνημείων και αυτά με τη σειρά τους αποτελούν μάρτυρες εκβιομηχάνισης και διηγούνται τον τρόπο παραγωγής και τις συνθήκες εργασίας σε κάθε περίοδο.

Η Ελλάδα όσο αφορά τον τουρισμό της είναι γνωστή στο εξωτερικό περισσότερο για το τρίπτυχο ήλιος – θάλασσα – νησιά παρά για τον εναλλακτικό τουρισμό της. Η ανάπτυξη του τουρισμού της βιομηχανικής κληρονομιάς θα μπορούσε να συμπληρώσει την παραπάνω στερεοτυπική εικόνα και να αλλάξει την άποψη που επικρατεί στο εξωτερικό αλλά και σε πολλές περιπτώσεις στο εσωτερικό πως πρόκειται για μια κατεξοχήν αγροτική και ναυτική χώρα χωρίς καθόλου βιομηχανία.

Για να αξιοποιηθούν τα προβιομηχανικά και βιομηχανικά κατάλοιπα ως τουριστικοί πόλοι έλξης θα πρέπει να προβληθούν ως πολιτισμικά αγαθά.

Αυτό δεν σημαίνει βέβαια πως όλα τα βιομηχανικά μνημεία έχουν τα χαρακτηριστικά εκείνα για να αξιοποιηθούν τουριστικά και να μετατραπούν σε πόλους έλξης τουριστών. Ο βιομηχανικός τουριστικός πόλος έλξης θα πρέπει να έχει ένα νόημα για τον τουρίστα, να εστιάζει στην ποιότητα και την αυθεντικότητα, καθώς ο βιομηχανικός τουρίστας όχι μόνο έχει ιδιαίτερη μόρφωση και βαθιά γνώση αυτού που θα δει, πριν καν το επισκεφτεί, αλλά αναζητά και μια μοναδική εμπειρία.

Μια στρατηγική λοιπόν για την προσέλκυση επισκεπτών και όχι απλά αύξησης της επισκεψιμότητας, σύμφωνα με τα στοιχεία που προέκυψαν από την έρευνα κοινού, θα ήταν η διοργάνωση ετήσιων καλλιτεχνικών φεστιβάλ με συγκεκριμένο θέμα. Μια τέτοια ενέργεια θα βοηθούσε ώστε να συνδεθεί στη μνήμη του επισκέπτη η περιοχή και τα μνημεία της.

Τα τελευταία χρόνια έχουν αρχίσει να γίνονται κάποια πρώτα βήματα με αξιόλογα αποτελέσματα όπως είναι η διοργάνωση του φεστιβάλ Αισχύλεια της Ελευσίνας σε ένα παλιό ελαιουργείο (Εικόνα 12), το κτίριο των πρώην αποθηκών ΑΣΟ στην κάτω Αχαΐα που θα μετατραπεί ως το 2022 σε Βιοκλιματικό Πολιτιστικό Κέντρο Πολλαπλών Χρήσεων, το σύμπλεγμα βιομηχανικών κτιρίων που κάποτε στέγαζαν το Βυρσοδεψείο Νούσια στη Θεσσαλονίκη και σήμερα αποτελεί ένα σύγχρονο πολυχώρο πολιτισμού που φιλοξενεί πληθώρα εκδηλώσεων (Εικόνα 13), το Τεχνολογικό Πάρκο Λαυρίου (Εικόνα 14) κ.α.

Θα πρέπει όμως αυτές οι εκδηλώσεις να γίνονται και σε βιομηχανικά κτίρια εκτός των μεγάλων πόλεων και επίσης πολύ σημαντικό είναι να αφορούν και το νεανικό κοινό.

Ένας άλλος τρόπος για την προσέλκυση επισκεπτών θα ήταν οι ξεναγήσεις να περιλαμβάνουν εκπαιδευτικά προγράμματα και να γίνουν πιο διαδραστικές με τη χρήση της τεχνολογίας. Ενδιαφέρον ακόμη θα ήταν, ιδιαίτερα για τους μικρούς μαθητές, η ξενάγηση να μην περιλαμβάνει μόνο το βιομηχανικό κέλυφος αλλά και το αστικό τοπίο που το περιβάλλει ή το οικοσύστημα γύρω από αυτό αν βρίσκεται στην ύπαιθρο.

Πολύ σημαντικό είναι και το θέμα της επανάχρησης. Η Ελλάδα διαθέτει ένα σημαντικό απόθεμα βιομηχανικών μνημείων βιομηχανικής κληρονομιάς τα οποία μπορεί να επαναχρησιμοποιήσει ακολουθώντας παραδείγματα αποκατάστασης και προβολής άλλων χωρών με σεβασμό στο μνημείο και την αρχική του χρήση όπως ήδη έχει γίνει με το ΚΕΤΕΠΟ.

Τέλος, επειδή στην χώρα υπάρχει μια ετερογένεια όσο αφορά τους φορείς διαχείρισης των μνημείων, ιδιωτικούς και δημόσιους, που εμποδίζει έναν ενιαίο συντονισμό και δράση για την αξιοποίηση και προβολή τους, θα πρέπει να υπάρξει μια αποδοτικότερη συνεργασία μεταξύ τους είτε είναι Δήμοι είτε Περιφέρειες με στόχο την προβολή της βιομηχανικής κληρονομιάς.

Παράρτημα Α

Προφορική Μαρτυρία

‘Μία απ’ τις καλλιέργειες του χωριού μου, (το Γαρέφι), αλλά και της ευρύτερης περιοχής, ήταν και η καλλιέργεια του καπνού. Πολύ νωρίς (2.30’ – 3.00’) τα μεσάνυχτα άκουγες, το συνεχές και όχι ευχάριστο για εμάς, το ντρίιιν ... απ’ το ξυπνητήρι. Νόμιζες ότι ο ήχος του δικού σου ρολογιού, μεταδίδονταν και στα υπόλοιπα σπίτια, αφού σ’ όλο το χωριό ,υπήρχε μια συνεχή διαδοχή ήχου. Ήταν η ώρα για αναχώρηση στα καπνά. Ωρα για το σπάσιμο του καπνού. Αντρόγυνα αλληλοσκουντιούνταν στο κρεβάτι. «Σήκω ,έλεγε ο ένας στον άλλο, ήρθε η ώρα». Οι μικρότεροι βυθισμένοι στον γλυκό ύπνο, κάναμε το «κορόιδο» στα παρακάλια και γλυκόλογα των γονιών μας, αλλά και των μεγαλύτερων αδελφών μας, που προσπαθούσαν να μας ξυπνήσουν. Οι μητέρες μας είχαν προετοιμάσει το πρωινό μας, το γνωστό «μπισκοτολούκουμο», ώστε να μας δελεάσουν ευκολότερα για να ανταποκριθούμε στα παρακάλια τους. Οι πατεράδες ετοίμαζαν το μεταφορικό μέσο, αλλά και τον κατάλληλο εξοπλισμό για το σπάσιμο (Κοφίνια, λινάτσες ,σακιά),τον οποίο και φόρτωναν στα ζώα ή στο κάρο (αραμπά). Όλα ήταν έτοιμα. Πολύ νωρίς ξεκινούσαμε για το χωράφι, αφού το σπάσιμο γίνεται νύχτα για μα μην κολλάει.

Εάν πηγαίναμε με το κάρο, ήμασταν τυχεροί, γιατί ξαπλώναμε για να κερδίσουμε λίγο ύπνο. Όλοι οι δρόμοι γέμιζαν από ζωή. Θόρυβος πολύς. Ζώα και άνθρωποι νυσταγμένοι, κατευθύνονταν για τον προορισμό τους

Ο πρωινός θόρυβος των κατοίκων έρχονταν να προστεθεί στις φωνές των εκάστοτε υδρονομέων αλλά και των συγχωριανών μας, που πότιζαν όλη τη νύχτα. Η μεταφορά του καπνού γινόταν με τα ζώα και τα κάρα αρχικά και αργότερα με τα τρακτέρ και μετέπειτα με τα αγροτικά. Το γκάρισμα των γαϊδουριών, ο ήχος απ' τα κάρα, αλλά και το βουητό απ' τα τρακτέρ, τα αγροτικά και τα δίκυκλα, γέμιζαν τον κάμπο από θόρυβο. Μόλις φτάναμε στο χωράφι, άναβε το φαναράκι κι άρχιζε το σπάσιμο. Σκυμμένοι, ανά δύο σειρές, σπάναμε τα φύλλα.

Κι αν ήταν «πρώτο χέρι» ήμασταν γονατιστοί, για να μαζευτούν ευκολότερα τα χαμηλότερα φύλλα, τα οποία κατά το σπάσιμο γίνονταν ματσάκια και τα τοποθετούσαμε κάτω στο χώμα προσεχτικά για να μην μπερδευτούν.

Στην αρχή του σπασίματος επικρατούσε απόλυτη ησυχία. Κανείς δε μιλούσε, αφού η νύστα δεν άφηνε περιθώρια για συζήτηση. Εκείνο που άκουγες ήταν οι διαμαρτυρίες και τα παράπονα των απομακρυσμένων ατόμων απ' τη θέση του φαναριού, αφού το σκοτάδι ήταν απλωμένο μπροστά σου. Η ώρα περνούσε. Σιγά – σιγά ξημέρωνε. Η νύστα μας εγκατέλειπε. Μόλις ξεπρόβαλλε για τα καλά ο ήλιος, μαζεύαμε τα ματσάκια. Εάν έριχνες μια ματιά τριγύρω απ' το χωράφι σου, θα έβλεπες φιγούρες σκυφτές κι άλλους, να περπατούν αργά και προσεχτικά μέσα στο χωράφι, μην τυχόν σπάσουν κάποια ρίζα. Τα ρούχα, τα χέρια ακόμα και τα μαλλιά των ανδρών, (οι γυναίκες φορούσαν τσεμπέρια), είχαν μαυρίσει απ' την κόλλα του καπνού, τη γνωστή μιλούρα.

Εννέα με δέκα η ώρα άρχιζε το φόρτωμα του καπνού. Μία αντίστροφη πορεία ξεκινούσε. Ήταν η επιστροφή για το χωριό. Φτάνοντας στο χωριό γίνονταν το ξεφόρτωμα, είτε στους βοηθητικούς χώρους των σπιτιών, είτε στον ίσκιο των πλατανιών της πλατείας και του ηρώου, για να είναι οι οικογένειες παρέα με άλλες κατά τη διάρκεια του βελονιάσματος και παράλληλα γίνονταν μπόλικο σόμπορο αλλά και λίγο «κουτσομπολιό». Μια «νέα» φάση κι ένα νέο στάδιο επεξεργασίας ξεκινούσε. Μια χρονοβόρα και σχεδόν ολοήμερη και πολλές φορές, πολύωρη διαδικασία, αφού κάποιους τους νύχτωνε. Εάν ήταν μαραμένα τα φύλλα, έπρεπε να τα καταβρέξουν, ώστε να μην κολλάν αλλά και να φθοράει στο μπούρλιασμα – βελόνιασμα. Μάλιστα βάζαμε μουσαμά ή κάποιο νάιλον για να μην βραχούμε.

Πριν στραγγίσει το νερό, άρχιζε του μπούρλιασμα, ματσάκι - ματσάκι ή ντίπλες και φύλλο – φύλλο, απ' όλα τα μέλη της οικογένειας, με τη βελόνα στη μασχάλη. Τα δάκτυλα των χεριών μας ήταν χιλιοτρυπημένα και χαραγμένα απ' τα τσιμπήματα των βελονιών.

Οι βελόνες η μία μετά την άλλη γέμιζαν και στη συνέχεια αδειάζονταν στον σπάγκο, (την αρμαθιά ι) με όλα τα φύλλα και κρέμονταν στα «κρεβάτια» ή τις «λιάστρες» αρχικά και μετέπειτα στ' αντίσκηνα. Εάν τύχαινε κατά τη διάρκεια της ημέρας κανένα μπουρίνι, βροντή ή ανεμοστρόβιλος, τότε τρέχαμε όλοι αλαφιασμένοι και ιδρωμένοι να προλάβουμε να μάσουμε τα κρεβάτια – τις λιάστρες, για να μη βραχούν τα φύλλα και να διατηρηθούν στεγνά. Κατά τη διάρκεια του βελονιάσματος απ' την πολύωρη απασχόληση και κούραση, έβλεπε κάποιια μάτια να κλείνουν και να γέρνουν τα σώματά τους προς τα μπρος, λες κι έκαναν μετάνοιες.

Αμέσως τινάζονταν και συνέχιζαν το έργο τους με δυσκολία, είτε βρέχοντας τα μάτια τους, είτε κάνοντας μια βόλτα, Σ' αυτούς τους νυσταγμένους, τους δίνονταν ολιγόλεπτη άδεια ύπνου διάρκειας 10' -15' λεπτών, απ' τους υπόλοιπους της οικογένειας. Κι αυτό γινόταν συνέχεια και σε καθημερινή βάση, σε όποιον ή όποιους νύσταζαν. Καθημερινή παρέα ήταν το ραδιόφωνο, αφού εκτός από τη μουσική και τις ειδήσεις, παρακολουθούσαμε και τις τότε γνωστές σειρές, όπως ήταν : «Το σπίτι των ανέμων», με πρωταγωνιστές τον Λαμπίρη και την Τζοβάννα. Το φαγητό μας ήταν κυρίως τα λαχανικά της εποχής, ζυμαρικά, τα γαλακτομικά παραγωγής μας. Τακτική ήταν η φασολάδα κι ας είχε και καύσωνες. Η μέρα τελείωνε. Το βραδάκι λίγους έβλεπες να ξεκουράζονται.

Μετά τις 10'00 άρχιζε η ησυχία να επικρατεί στο χωριό, αφού έπεφταν για ύπνο. Το χωριό ησύχαζε στις 11.00'.Κι αυτό επαναλαμβανόταν κάθε μέρα. Ελάχιστες οικογένειες σταματούσαν τις Κυριακές, για δύο κυρίως λόγους. Να εκκλησιαστούν και παράλληλα να ξεκουραστούν. Αυτή η διαδικασία άρχιζε από τα τέλη Ιουνίου και τελείωνε περίπου στο πρώτο 10/ήμερο Σεπτεμβρίου, με το σπάσιμο των τελευταίων φύλλων, τα γνωστά «ούτσια», που ήταν οι κορυφές του καπνού.

Σίγουρα για τις νέες γενιές τους είναι απίστευτο. Πιθανώς δε να τους φαίνεται σαν παραμύθι. Για εμάς όμως που ζήσαμε κι ασχοληθήκαμε, είναι αρκετά μακρινό, όχι όμως διωγμένο απ' τη μνήμη μας. Θεωρώ δε ότι αυτήν την εποχή, όσοι ζουν στα χωριά μας, αλλά κι εμείς που ζούμε εκτός, όταν τα επισκεπτόμαστε, έχουμε έντονες τις μνήμες εκείνης της εποχής.

Γιατί υποστήκαμε αυτήν την ταλαιπωρία, θα έλεγα δε ότι στην κυριολεξία τη χορτάσαμε και την «μπουχτίσαμε». Και πολλούς μας έκαναν ν' αγανακτήσουμε, όχι μόνο λόγω της ιδιαιτερότητας επεξεργασίας του καπνού, που το βελόνιασμα ήταν ένα μέρος της επεξεργασίας του, αλλά επειδή ασχολούμασταν παράλληλα και με άλλες καλλιέργειες. Το φθινόπωρο ακολουθούσε η επόμενη διαδικασία επεξεργασίας του καπνού, που ήταν το παστάλιασμα. Μετά το παστάλιασμα και κατά το μήνα Φλεβάρη άρχιζε ο νέος κύκλος καλλιέργειας για την επόμενη χρονιά. Αυτή η συνεχής απασχόληση και κούραση ήταν ένας απ' τους βασικότερους λόγους, που είχαμε εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση. Αρκετοί σπούδασαν κι έφυγαν απ' τα χωριά, άλλοι βρήκαν δουλειές σε διάφορες πόλεις κι άλλοι μετανάστευσαν σε ξένα κράτη. Η κόπωση των κατοίκων ήταν ένας απ' τους σημαντικούς λόγους εγκατάλειψης των χωριών. Αυτά τα άτομα που κατάφεραν να ξεφύγουν, φέρνουν σαν ανάμνηση στο μυαλό τους εκείνες τις στιγμές σαν ένα κακό όνειρο.

Παράλληλα είναι και μία ευκαιρία, να θυμούμαστε εμείς οι παλιότεροι και να μαθαίνουν οι νεότερες γενιές για εμάς. Για εμάς που δεν γνωρίζαμε τη λέξη «διακοπές», η οποία ήταν παντελώς άγνωστη στο λεξιλόγιό μας.

Ιούλιος 2012., Στρέπκος Νικολάου Γεώργιος, Δάσκαλος.

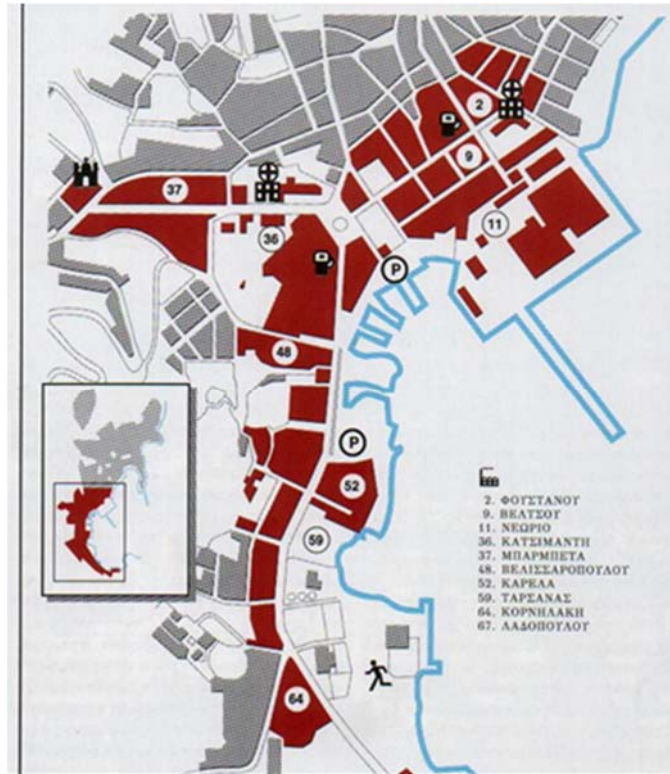
Παράρτημα Β

Εικόνες

Εικόνα 1. Ερειπιώνας Ερμούπολης

Πηγή <www.ketepo.gr/el/κτίρια/>

Εικόνα 2. Βιομηχανική Ζώνη Ερμούπολης
Πηγή: Κεχαγιά Α.

Εικόνα 3. Χρωματοργείο Κατσίμαντη

Πηγή www.koinignomi.gr/news/politismos/2018/04/04/viomihaniko-moyseio-ishyropoiei-ton-rolo-toy.html

Εικόνα 4. Λογότυπό από το «ατμοκίνητον εργοστάσιον χρωματοποιίας, ελαιουργίας και υφαλομιλτινης», του Ανδρέα Δ. Κατσιμαντή

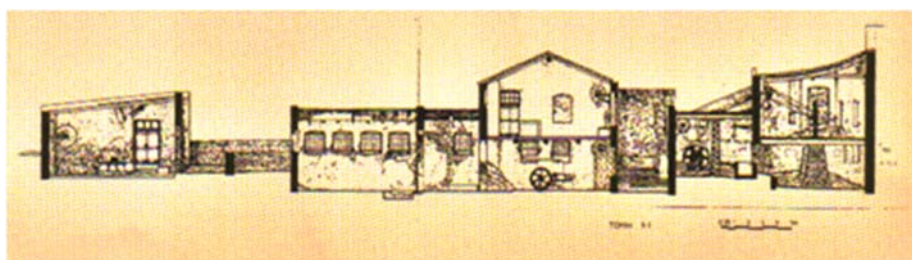
Πηγή Κεχαγιά Α.

Εικόνα 5. Βυρσοδεψείο Κορνηλάκη

Πηγή <www.ketepo.gr/el/2010/01/βυρσοδεψείο-κορνηλάκη-δενδρινού/

>

Εικόνα 6. Υφαντουργείο Αφοί Βελισσαρόπουλοι (τομή)

Πηγή Κεχαγιά Α.

Εικόνα 7. Υφαντουργείο Αφοί Βελισσαρόπουλοι

Πηγή <pandektis.ekt.gr/pandektis/handle/10442/159945>

Εικόνα 8. Σκαγιοποιείο Αναιρούση

Πηγή www.ketepo.gr/el/2011/07/σκαγιοποιείο-γεωργίου-αναιρούση/

Εικόνα 9. Hydrama

Πηγή www.booking.com/hotel/gr/hydrama-grand.el.html

Εικόνα 10. Hydrama (εσωτερικό Α)

Πηγή www.athinorama.gr/travel/travelideas/articles.aspx?artid=2506798

Εικόνα 11. Hydrama (εσωτερικό Β)

Πηγή www.athinorama.gr/travel/travelideas/articles.aspx?artid=2506798

Εικόνα 12. Παλιό Ελαιουργείο Ελευσίνα

Πηγή: <<https://xaidarisimera.gr/aischyleia-2018-olo-to-programma-toy-fetinoy-festival-palaio-elaiourgeio-tis-eleysin/>>

Εικόνα 13. Βυρσοδεψείο Νούσια

Πηγή: <<http://www.openhousethessaloniki.gr/building/πρωην-βυρσοδεψειο/>>

Εικόνα 14. Τεχνολογικό Πάρκο Λαυρίου (φωτογραφία από εκδήλωση)

Πηγή: <http://www.ltp.ntua.gr/ltcp_news>

Παράρτημα Γ

Κατάλογος Συντομογραφιών

E.U: European Union

ICOM: International Council of Museums

ICOMOS: International Council on Monuments and Sites

PIOP: Piraeus Bank Group Cultural Foundation

TICCIH: The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage

UNESCO: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

ΑΕΠ: Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν

ΒΜΕ: Βιομηχανικό Μουσείο Ερμούπολης

Γ' Κ.Π.Σ: Τρίτο Κοινοτικό Πακέτο Στήριξης

ΔΗ.Κ.Ι.: Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας και Τεκμηρίωσης

ΕΜΠ: Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο

Ι.Ν.Ε: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών

ΚΕΤΕΠΟ: Κέντρο Τεχνικού Πολιτισμού

Ο.Τ.Α: Οργανισμός Τοπικής Αυτοδιοίκησης

ΠΙΟΠ: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς

Παράρτημα Δ

Λέξεις Κλειδιά

Βιομηχανική Αρχαιολογία/ Industrial Archaeology

Βιομηχανική Κληρονομιά/ Industrial Heritage

Βιομηχανικός Τουρισμός/ Industrial Tourism

Βιώσιμη Ανάπτυξη/ Sustainable development

Επανάχρηση/ Reuse

Πολιτιστική Κληρονομιά/ Cultural Heritage

Πολιτιστική πολιτική/ Cultural Policy

Πολιτιστική Επικοινωνία/ Cultural Communication

Πρόγραμμα Hermes/ Hermes Program

Προστασία Βιομηχανικής Κληρονομιάς/ Industrial Heritage Protection

Προστασία Πολιτιστικής Κληρονομιάς/ Cultural Heritage Protection

Ξενοδοχείο Hydrama/Hydrama Hotel

Βιβλιογραφία

Ξενογλώσση

1. Douet J., 2013, <<*Industrial Heritage Re-tooled: The TICCIH Guide to Industrial Heritage ...*>>, Routledge
2. Otgaar H.J A., Van den Berg L., et al, 2010, <<*Industrial Tourism: Opportunities for City and Enterprise*>>, Routledge
3. Palmer M., Neaverson P., 1998, <<*Industrial Archaeology. Principles and Practice*>>, Routledge

Ελληνική

1. Αγριαντώνη Χ., Παπαστεφανάκη Λ., 2002, <<*Τεκμήρια Βιομηχανικής Ιστορίας*>>, Αθήνα
2. Αγριαντώνη Χ., 2003, <<*Βιομηχανική Αρχαιολογία και Κληρονομιά: Επικοινωνία και Εντάσεις. Περιοδικό <<Αρχαιολογία>>, Τεύχος 89, σελίδες 42*>>

3. Κεχαγιά Α., 2004., << Η Μελέτη και ο Σχεδιασμός της Αναβάθμισης του Αποθηκευτικού Συστήματος του Βιομηχανικού Μουσείου Ερμούπολης Σύρου (Κτίριο ΚΑΤΣΙΜΑΝΤΗ)>>, Πτυχιακή Εργασία, Αθήνα
4. Κοκκώσης Χ., Τσάρτας Π., Γκρίμπα Ε., 2010, <<Ειδικές και Εναλλακτικές Μορφές Τουρισμού>>, Κριτική, Αθήνα
5. Μαυραγάννη Ε., 2018α, Πανεπιστημιακές Σημειώσεις – Ο πολιτισμός ως βασικό τουριστικό κίνητρο
6. Μαυραγάννη Ε., 2018β, Πανεπιστημιακές Σημειώσεις – Παράγοντες που συνέβαλλαν στην ανάπτυξη ειδικών εναλλακτικών μορφών τουρισμού
7. Μαυροειδή Μ., 2013, <<Η Βιομηχανική Αρχαιολογία στην Ελλάδα>>, Αθήνα
8. Μαυροειδή Μ., Παπαστεφανάκη Λ., 2003, << Βιομηχανική Αρχαιολογία Ιχνηλατώντας το παρελθόν της Βιομηχανίας>>, ΠΛΙΝΘΟΣ ΕΠΕ
9. Μαυροειδή Μ., 2002, << ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΕΡΜΟΥΠΟΛΗΣ Ένα μουσείο τεχνικού πολιτισμού στην καρδιά του Αιγαίου>>
10. Παρθένης Σ., Μοίρα Π., 2011, <<Πολιτισμικός – Βιομηχανικός Τουρισμός>>, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη
11. Πολύζος Γ., 1998, <<Παρελθόν και Μέλλον για τις Σιωπηλές Μηχανές>>, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π – Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα
12. Τραγανού - Δεληγιάννη Ο., 2001, <<Μουσεία Τεχνικού Πολιτισμού στην Ελλάδα: Από το Σχεδιασμό στη Δημιουργία>>. Περιοδικό <<Τεχνολογία>>, Τεύχος 10 – 11, σελίδες 120

Διαδίκτυο

1. Aridaia-gegonota.blogspot,2012, Προσπελάσιμο στο:
<aridaiagegonota.blogspot.com/2012/07/to_19.html> Πρόσβαση:
23/2/2019
2. BusinessNews 2018, <<Επισκέψεις στο Εργοστάσιο Υγείας Παυλίδη -
"Μικρές Δόσεις Υγείας">> Προσπελάσιμο στο:
<<https://www.businessnews.gr/article/105385/episkepseis-sto-ergostasio-ygeias-paylidi-mikres-doseis-ygeias>> Πρόσβαση:
10/4/2019
3. Ifko S., Stokin M., 2017, <<Protection and Reuse of Industrial Heritage:
Dilemmas, Problems, Examples>> Electronic Edition, Ljubljana
Προσπελάσιμο στο: <www.icomos.si/files/2015/06/publication-icomos-slovenia-2.pdf> Πρόσβαση: 4/4/2019
4. Lane B., Kastenholtz E., et al., 2013, << Βιομηχανικός και Αγροτικός
Τουρισμός στην Ευρώπη>> Βρυξέλλες Προσπελάσιμο στο:
<www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2013/495840/IPOL-TRAN_ET(2013)495840(SUM01)_EL.pdf> Πρόσβαση:
10/1/2019
5. Marketing Plan για το Cyclades Life, 2017, Προσπελάσιμο στο:
<<https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwihz9yIltXhAhVHJFAKH3HAEQQFjAAegQIAhAC&url=http%3A%2F%2Fcycladeslife.gr%2Fwp-content%2Fplugins%2Fdownload-attachments%2Fincludes%2Fdownload.php%3Fid%3D13690&usg=AOvVaw01Ik-EZGvNr7ZJHLASpWHN>> Πρόσβαση: 15/4/2019

6. Ανδριώτη Ν., 2018, << *Επανάχρηση Βιομηχανικής Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Προϋποθέσεις και Αρχές*>>, Κρήτη Προσπελάσιμο στο: <<https://www.archetype.gr/blog/arthro/epanachrisi-viomichanikis-politistikis-klironomias-proipothesis-kai-arches>> Πρόσβαση: 24/4/2019
7. Ανοικτό Δίκτυο Δημοτικών Κινήσεων Πράσινο για την Οικολογία, 2011, <Βιομηχανική Αρχαιολογία και Βιομηχανική Κληρονομιά> Προσπελάσιμο στο: <http://ecoprasino.blogspot.com/2011/04/blog-post_14.html> Πρόσβαση: 8/4/2019
8. Αρχαιολογία στον Ελλαδικό χώρο: Μια Πρώτη Προσέγγιση. Περιοδικό <<Αρχαιολογία>> Τεύχος 18 Προσπελάσιμο στο: <<https://www.archaiologia.gr/blog/issue/η-βιομηχανική-αρχαιολογία-στον-ελλην/>> Πρόσβαση: 23/4/2019
9. Βιομηχανικό Μουσείο Ερμούπολης, Προσπελάσιμο στο: <www.ketepo.gr> Πρόσβαση: 30/3/2019
10. Γαραντζιώτη Ι., 2015, << *Η Πολιτιστική Κληρονομιά Υπέρτατο Αναπτυξιακό Εργαλείο για την Ανάταση της Χώρας Από την Κρίση. Η Σημασία της UNESCO για την Προστασία της Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς.*>> Προσπελάσιμο στο: <www.ekdd.gr/ekdda/files/ergasies_esdd/23/034/1817.pdf> Πρόσβαση: 4/4/2019

11. Γκουτσαμπάσου Θ., 2013, <<Το Μάρκετινγκ του Τόπου/Πόλης (Place/City Marketing) ως Αναπτυξιακή Διαδικασία των Πόλεων. Η Περίπτωση της Πόλης της Λάρισας. >>, Βόλος Προσπελάσιμο στο: <<http://ir.lib.uth.gr/bitstream/handle/11615/41571/11703.pdf?sequence=1&isAllowed=y>> Πρόσβαση: 5/1/2019
12. Δαλγίτση Α., 2014, <<Βιομηχανική Κληρονομιά: Τόποι Μνήμης ως Τόποι Πολιτισμού. Όταν το Σήμερα Σέβεται το Χθες...>>, Προσπελάσιμο στο: <www.monumenta.org/article.php?IssueID=5&ArticleID=918&CategoryID=3&lang=gr> Πρόσβαση: 9/4/2019
13. Δαλγίτση Α., 2013, <<Βιομηχανική Κληρονομιά: Τόποι Μνήμης και Πολιτισμού>>, Εάνθη Προσπελάσιμο στο: <https://www.greekarchitects.gr/site_parts/doc_files/69.13.06.pdf> Πρόσβαση: 10/3/2019
14. Διεθνής Επιτροπή για τη Διατήρηση της Βιομηχανικής Κληρονομιάς, Προσπελάσιμο στο: <www.ticcih.gr> Πρόσβαση: 20/1/2019
15. Ένωση Προφορικής Ιστορίας, <<Η Μελέτη της Μνήμης: Ατομική και Συλλογική Μνήμη>> Προσπελάσιμο στο: <www.epi.uth.gr/index.php?page=practice4> Πρόσβαση: 8/4/2019
16. Ζαχαροπούλου Γ., (no date), <<Η Αναγκαιότητα της Αειφορικής Διαχείρισης της Βιομηχανικής Κληρονομιάς>> Προσπελάσιμο στο: <http://www.viokliron.gr/documents/H_anagkaiotita_tis_aeiforikis_diaxeirisis.pdf> Πρόσβαση: 1/5/2019

17. Ηλιού Μ., 2018, <<Πολιτιστική Αναβίωση Βιομηχανικών Κτιρίων και Αστική Αναζωογόνηση. Συγκριτική Προσέγγιση των Μεθόδων Ανάπτυξης του Βιομηχανικού Τουρισμού της Ελλάδας με Άλλες Ευρωπαϊκές Χώρες, ως Παράγοντας Ανάπτυξης την Εποχή της Οικονομικής Κρίσης. Η περίπτωση της Πρώην Βιομηχανικής Ζώνης του Λιμένα Πειραιά και της Ευρύτερης Παράκτιας Ζώνης>>. Αθήνα Προσπελάσιμο στο: <<https://apothesis.eap.gr/handle/repo/40738>> Πρόσβαση: 28/3/2019
18. Θεοδοροπούλου Ε., <<Πολιτιστικός Τουρισμός: Εμπειρίες, Δυνατότητες, Προοπτικές...>> Προσπελάσιμο στο: <www.ekdd.gr/ekdda/files/ergasies_esdd/15/5/682.pdf> Πρόσβαση: 28/3/2019
19. Ιστοσελίδα Αχάια Κλάους Προσπελάσιμο στο: <www.achaiaclauss.gr/experience/> Πρόσβαση: 6/5/2019
20. Ιστοσελίδα Ευρωπαϊκής Ένωσης για τον βιομηχανικό τουρισμό Προσπελάσιμο στο: <<https://industrial-tourism.eu/en/industrial-tourism/concept/>> Πρόσβαση: 6/5/2019
21. Ιστοσελίδα Όμαδας Βιομηχανικής Αρχαιολογίας 'ΒΙ.ΔΑ' Προσπελάσιμο στο: <<https://vida-omada.blogspot.com/p/blog-page.html>> Πρόσβαση: 17/2/2019

22. Καραβασίλη Μ., (no date) << *Η Διαχείριση της Βιομηχανικής Κληρονομιάς στην Ελλάδα. Εικοσάχρονη Εμπειρία και Σύγχρονες Προοπτικές στη Συγκρότηση Πολιτιστικών Πόρων*>> ΠΤΙ ΕΤΒΑ, Αθήνα Προσπελάσιμο στο: <library.tee.gr/digital/books_notee/book_59509/book_59509_karavasili.pdf> Πρόσβαση: 24/4/2019
23. Λάμπρη Μ., Μπουνάτσου Μ., 2017, << *Πολιτιστική Επικοινωνία και Δημοτικές Βιβλιοθήκες Μελέτη Περίπτωσης Δημοτική Βιβλιοθήκη Καλλιθέας*>>, Αθήνα Προσπελάσιμο στο: <http://hypatia.teiath.gr/xmlui/bitstream/handle/11400/20200/lb_11028_bounatsou_08101_lampri_thesis.pdf?sequence=2> Πρόσβαση: 25/2/2019
24. Μπαστή Ε., (no date), << *Βιομηχανικά Κελύφη σε Επανάχρηση Διερεύνηση Αξιακά Ιεραρχημένων Πρακτικών*>>, Προσπελάσιμο στο: <[file:///C:/Users/tatik/AppData/Local/Packages/Microsoft.Microsof tEdge_8wekyb3d8bbwe/TempState/Downloads/Basti Evgenia-Maria Ere 2016%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/tatik/AppData/Local/Packages/Microsoft.Microsof%20Edge_8wekyb3d8bbwe/TempState/Downloads/Basti%20Evgenia-Maria%20Ere%202016%20(1).pdf)> Πρόσβαση: 23/1/2019
25. Μπούρδας Δ., Στρατινάκη Μ., et al., 2016, << *Τα Εκπαιδευτικά Οφέλη της Προφορικής Μαρτυρίας: Μελέτη Περίπτωσης στο ΣΔΕ Χανίων*>> Προσπελάσιμο στο: <cretaadulthoodeduc.gr/blog/?p=1039> Πρόσβαση: 28/3/2019
26. Μυλωνάς Δ., 2017, << *Βιομηχανική Αρχαιολογία και Βιομηχανικός Τουρισμός στη Δυτική Μακεδονία*>> Προσπελάσιμο στο: <<https://togethermag.gr/news-feed/βιομηχανική-αρχαιολογία-και-βιομηχα/>> Πρόσβαση: 8/4/2019

27. Μυλωνάς Δ., 2014, << Βιομηχανική Αρχαιολογία & Βιομηχανικός Τουρισμός: Μνημεία του Χθές, Τόποι Πολιτισμού του Σήμερα>> Προσπελάσιμο στο: <dmilonas.blogspot.com/2014/11/blog-post.html> Πρόσβαση: 7/4/2019
28. Νικολάου Μ., <<Βιομηχανικός Τουρισμός>> Προσπελάσιμο στο: <www.sigmalive.com/simerini/analiseis/351216/viomixanikos-tourismos> Πρόσβαση: 24/4/2019
29. Οικονομοπούλου Μ., 2011, <<Αποβιομηχάνιση & Πολιτιστική Πολιτική. Η Περίπτωση της Πόλης του Πειραιά>>, Αθήνα Προσπελάσιμο στο: <[file:///C:/Users/tatik/AppData/Local/Packages/Microsoft.Microsoft Edge 8wekyb3d8bbwe/TempState/Downloads/Aroniomichanisi Politiki M Oikonomopoulou%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/tatik/AppData/Local/Packages/Microsoft.Microsoft%20Edge%208wekyb3d8bbwe/TempState/Downloads/Aroniomichanisi%20Politiki%20M%20Oikonomopoulou%20(1).pdf)> Πρόσβαση: 16/1/2019
30. Παπαρσένου Ζ., 2017, <<Διαχείριση Πολιτιστικής Κληρονομιάς & Αναπτυξιακή Στρατηγική. Η Περίπτωση Ερμούπολης Σύρου>>. Βόλος Προσπελάσιμο στο: <[file:///C:/Users/tatik/AppData/Local/Packages/Microsoft.Microsoft Edge 8wekyb3d8bbwe/TempState/Downloads/16792%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/tatik/AppData/Local/Packages/Microsoft.Microsoft%20Edge%208wekyb3d8bbwe/TempState/Downloads/16792%20(1).pdf)> Πρόσβαση:
31. Παρθένης Σ., 2007, <<Η Προστασία της Βιομηχανικής Κληρονομιάς και η Ανάδειξή της ως Τουριστικού Πόρου>>, Αθήνα Προσπελάσιμο στο: <www.ekdd.gr/ekdda/files/ergasies_esdd/18/025/1232.pdf> Πρόσβαση: 28/3/2019
32. Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Προσπελάσιμο στο: <www.piop.gr> Πρόσβαση: 30/1/2019

33. Χάρτα Πολιτιστικού Τουρισμού Προσπελάσιμό στο:<
https://www.icomos.org/charters/tourism_greek.pdf> Πρόσβαση:
20/1/2019